

Gilles Dauvé

**KAPITALIZMAS IR KOMUNIZMAS –
TIK PROVOKUOJANTYS ŽODŽIAI?**

2012

UDK 330.342
Da449

Gilles Dauvé

**KAPITALIZMAS IR KOMUNIZMAS –
TIK PROVOKUOJANTYS ŽODŽIAI?**

Versta iš

Jean Barrot (aka Gilles Dauvé), François Martin

The Elipse and Re-Emergence of the Communist Movement

Antagonism Press, London 1997

Iš anglų k. vertė Gediminas Stanionis

Redagavo: Aira Leonidovna, Darius Pocevičius ir Saulius Užpelkis

Išleido:

„Iš rankų į rankas press“ ir „Juodraščio“ leidybos grupė
juodrastis@riseup.net

Knygą išleisti padėjo „Kitos knygos“

ISBN 978-609-427-081-9

Šis leidinys neturi jokių autorių teisių. Autorius ir vertėjas atsisako visų turtinių ir moralinių teisių į knygos tekstą. Jis gali būti laisvai naudojamas visais įmanomais būdais nenurodant autorystės ir neįsprendus autoriaus, skelbiamas bet kokia forma ir bet kokiomis priemonėmis. Šią knygą ypač patartina kopijuoti ir platinti kurios nors verslo įmonės ar valstybinės įstaigos sąskaita.

Turinys

ŠIAME PASAULYJE, BET NE ŠIO PASAULIO	
Lietuviškojo leidimo pratarmė	7
Nugalėtojams – trofėjai	9
Dar apie SSRS	9
Megamašina	11
Klasės ir klasių kova	14
Tai kurgi tie proletariai?	15
Nuo Marxo iki marksizmo	19
Kapitalas ir darbas šiandien	24
Jokio ekologiškai reformuoto kapitalizmo	26
Proletariatas kaip prieštara	27

IŠ ATEITIES

Pratarmė	31
Nežinomoji maištininkė	33
Volstritas prieš Berlyno sieną	34
1968-ieji ir kita	37
Dirbančiųjų bliuzas	41
Didelės viltys	44

KAPITALIZMAS IR KOMUNIZMAS	47
Samdomasis darbas kaip socialiniai santykiai	50
Bendruomenė ir bendruomenės sunaikinimas	53
Prekės	58
Kapitalas	60
Konkurencija	63
Krizės	66
Proletariatas ir revoliucija	73
Bendruomenės formavimasis	77
Komunizacija	84
Valstybės ir kaip jų atsikratyti	91
Komunizmas kaip šiuolaikinis socialinis judėjimas	93

**ŠIAME PASAULYJE,
BET NE ŠIO PASAULIO**

Lietuviškojo leidimo pratarmė

Nugalėtojams – trofėjai

Istoriją rašo nugalėtojai. 1970-aisiais *komunizmas* buvo SSRS santvarkos ir panašių režimų sinonimas. Nūdien vienintelė socialiai priimtina šio žodžio reikšmė nurodo SSRS ir panašiose valstybėse buvusią santvarką. Žmonėms, gyvantiems buvusiose biurokratinėse šalyse, *komunizmas* tapo nekenčiamu žodžiu – priespaudos (savaiminio blogio) laisvės vardan (kas yra dar blogiau) simboliu.

Tačiau painiavos netrūksta net ir Vakarų šalyse, niekada nepriklausiusiose „socialistiniame“ bloke. Pavyzdžiui, Prancūzijoje, kurioje vis dar yra (nors ir apvytusi) vadinamoji komunistų partija, arba Didžiojoje Britanijoje, kur vietinė komunistų partija (CPGB – *Communist Party of Great Britain*) iširo po 1991-ųjų, taip pat sudėtinga kalbėti apie komunizmą, kaip ir Lietuvoje. Kasdieniuose pokalbiuose, žiniasklaidoje ir akademiname diskurse apstu kapitalizmo kritikos, tačiau komunizmas nėra traktuojamas kaip rimta grėsmė ar perspektyva. Prie painiavos prisidėjo ir neaiškumo migla.

Dar apie SSRS

Kadangi beveik neliko šalių, save vadinančių socialistinėmis, daugelis žmonių, įskaitant ir nemažai radikalų, yra linkę diskusijas apie SSRS laikyti atgyvena.

Jie daro klaidą. Santvarka, kuri 45 metus buvo primesta Lietuvai ir 70 metų gyvavo Rusijoje, iš tiesų buvo biurokratinė, policinė ir totalitarinė, tačiau kartu ji buvo ir viena iš *kapitalizmo* versijų. Jei norime suvokti, kokia galėtų būti revoliucija Lietuvoje, Rusijoje, Didžiojoje Britanijoje ar JAV, privalome suprasti, kodėl ši santvarka buvo kapitalistinė.

Kapitalizmas – tai ne tik dominavimo sistema, kurioje mažuma verčia daugumą dirbti jos naudai. 1950-aisiais ir Vilniuje, ir Pitsburge už pinigus buvo perkama darbo jėga, kuri buvo naudojama pinigų, sukauptų vertės poliuse (kompanijose ar korporacijose), valorizacijai¹.

Vilniaus ir Pitsburgo įmonės galėjo gyvuoti tik kaupdamos vertę socialiai priimtina pelno norma. Žinoma, ši norma abiejuose miestuose buvo ne tokia pati. Kaip ir Jungtinių Valstijų, Lietuvos įmonės buvo valdomos kaip savarankiški vienetai, tačiau jokie (kitai nei Pitsburge) privatūs savininkai negalėjo jų pirkti ar parduoti. Vis dėlto, Lietuvos avalynės gamykla ne tik gamino batų, skirtus tam tikrai funkcijai, – ji privalėjo kuo pelningiau panaudoti visas į avalynės gamybą investuotas lėšas. „Vertės kūrimas“ buvo svarbus tiek Vilniuje, tiek Pitsburge. Batai nebuvo veltui atiduodami šių miestų pėstiesiems, kad apsiavę jie eitų savo keliais. Abiejuose miestuose žmonės privalėjo mokėti už avalynę arba vaikščioti basi.

¹ Valorizacija – marksistinis terminas, apibrėžiantis procesą, kai kapitalo vertė didėja dėl įtraukiamos žmonių darbo jėgos. *Red. past.*

Žinoma, Lietuvos valstybė galėjo nuspręsti subsidijuoti avalynę ir ją pardavinėti maža, už produkcijos kaštus mažesne kaina. Tačiau kiekvienoje šalyje vertė galiausiai buvo realizuojama rinkoje. Rusijos, Rytų Vokietijos ir Lietuvos ekonomikos planuotojai nuolatos laužė pelningumo taisykles, tačiau šis žaidimas negalėjo tęstis amžinai. Galų gale, tos taisyklės paėmė viršų – pašijo produkcijos kokybė, atsirado deficitas, išsivystė juodoji rinka, buvo atleidžiami gamyklų vadovai ir t. t. Valstybė saugojo Vilniaus kompaniją nuo bankroto, tačiau tokia situacija buvo dirbtinė. Niekas nėra pajėgus ilgai prieštarauti valorizacijos logikai. Viena, dešimt, gal net tūkstantis kompanijų buvo išgelbėtos nuo žlugimo, tačiau vieną dieną bankrutavo visa visuomenė. Jei Didžiosios Britanijos, Belgijos ar Prancūzijos valstybės būtų rėmusios kiekvieną nepelningą kompaniją nuo pat industrializacijos pradžios, šiandien šiose šalyse kapitalizmo nė su žiburiu nerastume. Kitaip tariant, „vertės dėsnis“ veikė skirtingai „biurokratinio“ ir „rinkos“ kapitalizmo sąlygomis, tačiau jis buvo neišvengiamas abiejose sistemose. (Niekas neabejoja kapitalistine Bahreino ar Kongo prigimtimi, kur kapitalizmo formos gerokai skiriasi nuo Kanados ar Italijos sistemų².)

Kaip ir vakarietiškoje jo versijoje, valstybinio kapitalizmo atsiradimas ir žlugimas priklausė nuo klasių konfliktų bei kompromisų, kurių centre

² Išsamiau apie vertės kūrimą ir jos iškraipymą SSRS žr. žurnale *Aufheben*, Nr. 9, 2000.

buvo poreikis įtraukti darbo jėgą į pelningą produktyvią veiklą. Po Antrojo pasaulinio karo SSRS ir Rytų Europoje tai pasireiškė savita forma – nuolatinės politinės priespaudos ir garantuotų darbo vietų (tiek gamyklose, tiek kolūkiuose) deriniu, kuris sudarė sąlygas kaupti vertę nepaisant menko našumo. Visgi sovietinis biurokratinis kapitalizmas išsilaikė gana ilgai.

Ši sistema subyrėjo ne tada, kada tapo ypač represyvi ir įgriso žmonėms, o tada, kai kompromisas tarp klasių tapo socialiai neproduktyvus ir, juo labiau, kai ji nebegalėjo atsilaikyti prieš pasaulinės rinkos, kurioje dominavo daug dinamiškesnės Vakarų valstybės, spaudimą.

Megamašina

Nuo tada, kai 1972-aisiais parašėme pirmąjį „Kapitalizmo ir komunizmo“ variantą, (populiariori arba „giluminė“) ekologinė kapitalizmo kritika gan plačiai paplito. „Antiindustrializmas“ atsirado „turtinguose“ Vakaruose, kur nevaldomo vartojimo ir švaistymo rezultatai akivaizdūs. Tačiau palanki dirva jo vystymuisi yra ir (daugeliu atvejų skurdžiai gyvenančios) Rytų Europos šalys, kuriose nežabotas „gamybinių jėgų augimas“ taip pat atneša nelaimės – Černobylio katastrofa įvyko anksčiau nei Fukushima.

Antiindustrinė kritika nurodo esminį kapitalizmo bruožą, bet neaprepia problemos visumos.

Tiesa, kad pramonė *suka* šiuolaikinį pasaulį apie *ašį* ir būtų sunku įsivaizduoti nepramoninį kapitalizmą. „Postindustrinė visuomenė“ šiandien toks pat mitas kaip ir 1970-aisiais. Vis dėlto pramonė *nėra* kapitalizmo *ašis*. Prieš mus – ne savai eigė megamašina, o darbo jėgos ir kapitalo santykis, kuris yra nevaldomo techninio, biurokratinio ir pramoninio susidūrimo su ateitimi priežastis ir rezultatas. Toks padėties paaštrėjimas arba esamų ribų nepaisymas visgi nėra savaiminis (kaip ir *spektaklis* situacionistiškąja prasme). Pagrindinis šios megamašinos variklis yra kapitalo ir darbo jėgos santykis. Valstybinė Prancūzijos elektros energijos tiekimo kompanija EDF laikoma vienu geriausių (iš tiesų vienu siaubingiausių) biurokratinės technostruktūros ir ypač sėkmingo lobizmo atominės energetikos srityje pavyzdžių – net prieš ją privatizuojant ir paverčiant transnacionaline korporacija ji privalėjo būti valdoma vadovaujantis darbo produktyvumo ir pelningumo kriterijais. Didysis verslas nori plėsti gamybą ir didinti įrenginių skaičių tik tokiu atveju, kai šie garantuoja vertės augimą; kitu atveju gamybos priemonės paliekamos trūnyti, perkeliamos į kitą vietą arba tiesiog „nepaleidžiamos“. Kapitalizmui reikia išradėjų, tačiau sprendimus priima investuotojai.

(Panašią klaidą darytume *pinigus* laikydami šiuolaikinio pasaulio varomąja jėga. Pinigai yra visur, tačiau jie nėra sistemos esmė – viską lemia produktyvus darbo kuriama vertė ir jos akumuliacija. Pinigai ateina iš (ir keliauja) ten, kur jie

tiesiogiai arba netiesiogiai kontroliuoja dirbančius proletarus. Bankininkai gyvena mūrininkų sąskaita, o ne atvirkščiai.)

Šis polinkis į beribiškumą, žmonijos istorijoje pastebimas nuo senų laikų, reiškėsi įvairiais pavidalais: statytos piramidės, kurtos imperijos, pasitelkta religija, menas ir pan. Pramonė ir samdomasis darbas tam suteikė beprecedentį postūmį: darbo jėgos kaip prekės (kas leidžia manyti apie sąlygiškai laisvą rinką) atsiradimą lydėjo maksimalaus produktyvumo manija, darbo laiko sąnaudų taupymas, pinigai kaip begalinis srautas, masinis vartojimas ir užprogramuotas susidėvėjimas. Šiandien beribiškumo pavidalą įgavęs būtent kapitalas. Kovodami su pramoniniu monsturu, perprodukcija ir perdėtu vartojimu, mes neišardysime biurokratinio, karinio ir pramoninio komplekso. Vienintelis būdas pasiekti šį tikslą – atsisakyti pinigais bei samdomuoju darbu grįstos vertės sistemos.

Ekologiškai pertvarkytas kapitalizmas yra neįmanomas. Nekurkime iliuzijų apie ekonominę sistemą, kurios augimas būtų atbulinis ar jo nebūtų apskritai. Kapitalizmas yra plėtra, trauktis jam neįmanoma. Savikontrolė nėra kapitalistinis įprotis ar vertybė.

Klasės ir klasių kova

Santykis tarp kapitalo ir samdomojo darbo valdo šiuolaikinį pasaulį, tačiau į pagrindinę sceną tiek Afrikoje, tiek Niujorke dažnai užlipa

kiti, menkesni, valdovai. Bet kuriuo atveju didžiausias mūsų dėmesys sutelktas ne į klases ar klasių kovą. Adamas Smithas (1776) ir Davidas Ricardo (1817) pripažino klasių sambūvį. XIX a. pradžioje šviesaus proto buržuaziniai istorikai Prancūzijos revoliuciją vadino klasių konflikto branduoliu (žr. 1852 m. kovo 5 d. Karlo Marxo laišką Josephui Weydemeyerui). Klasių kovos išlikimas (ar jos paaštrėjimas) nepriklauso nuo mūsų. Įrodinėti plika akimi matomą konfrontaciją beprasmiška. Mūsų „problema“ – ne tai, ar toji konfrontacija yra, ar ne, o tai, kad ją galima *nutraukti* sukėlus komunistinę revoliuciją, kuri turi kilti proletarų ir buržuazijos santykių nulemtose visuomenėse. Mums rūpi klasių kova, galinti sukurti kažką kita, ne vien tik savo pačios tęstinumą.

Argi čia neslypi prieštaravimas, ir nemenkas?

TAIP. Tačiau klausimo esmė – ar yra galimybių išspręsti šį prieštaravimą.

Tai kurgi tie proletarai?

Argi nemažėja dirbančiųjų gamyklose?

Vakarų Europoje, Šiaurės Amerikoje ir Japonijoje dirbančiųjų skaičiaus mažėjimas yra aki vaizdas. 1950-aisiais fizinį darbą atliekantys dirbantieji Didžiojoje Britanijoje sudarė ne mažiau kaip 70 % visos darbo jėgos; prabėgus keturiadešimčiai metų šalyje buvo daugiau universiteto

dėstytojų nei šachtininkų³. Didele dalimi taip įvyko todėl, kad gamyba buvo perkelta į Aziją ir (daug mažesnė dalis) į Lotynų Ameriką. Vis dėlto nesileiskime įtikinami, kad senosiose pramoninėse šalyse dabar visi mokytojauja, rašo kompiuterio klaviatūra, komunikuoja, programuoja... arba gyvena iš pašalpų. Šiuolaikinė modernioji visuomenė nėra ta, kurioje vis gausėja vidurinioji klasė ir vis labiau skursta bei menkėja dirbančiųjų klasė. Išeinant iš mados „klasinės visuomenės“ terminui, neatsitiktinai paplito terminas „varguomenė“ (anglų k. *underclass*): dirbančiųjų klasės buvo (pagrįstai) bijomasi kaip istorinių pokyčių iniciatorės, tuo tarpu varguomenę galima saugiai laikyti apgailėtina išnykusios praeities atgyvena, su kuria tvarkomasi pasitelkiant socialines pašalpas ir policijos veiksmus. Proletarų nykimas nėra patvirtintas faktas. Prancūzijoje fizinį ir žemiausio rango biuro darbą atliekantys dirbantieji (juos galėtume vadinti „proletarais“) sudaro 60 % visų dirbančiųjų. Be to, praeityje tik nedaugelyje šalių (pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje ir Vokietijoje) gamyklų dirbantieji sudarė daugumą.

Tačiau statistika nepateikia viso vaizdo. Vos pasirodęs istorijos scenoje, pramonės proletariatas paskelbė savo programą. Jau 1840-aisiais, nepaisant negausių gretų (išskyrus Didžiąją Britaniją), buvo nubrėžta komunistinė perspektyva – reikalavimas panaikinti samdomąjį darbą, kapi-

talą, pinigus, valstybę. Šiuo požiūriu Didžiosios Britanijos šachtininkas ar proletarizuotas Paryžiaus amatininkas 1845-aisiais iš esmės nesiskiria nuo Indijoje įsikūrusio klientų aptarnavimo centro darbuotojo ar Kalifornijos tolimųjų reisų vairuotojo 2011-aisiais. Visa tai („objektyvios“ ar „subjektyvios“ sąlygos), kas paskatino šachtininką ar amatininką imtis komunistinių veiksmų ar trukdė jiems 1845-aisiais, viena ar kita forma aktualu 2011-aisiais ir klientų aptarnavimo centro darbuotojui, ir tolimųjų reisų vairuotojui. Istorinių galimybių ir visuomeninių kliūčių ar inercijos prasme šį ketvertą siejantys dalykai svarbesni už jų tarpusavio skirtumus. Ši aplinkybė mums atrodo esminė. Jokia nauja revoliucinė teorija jos nei pagrįs, nei paneigs, kaip ir niekas negarantuos, kad šių laikų proletarai bus geresni ar atkaklesni už praeities revoliucionierius.

Dirbančiųjų proporcija nėra nereikšmingas faktorius, tačiau svarbi pokyčių galimybė glūdi kitur. Pastaruosius trisdešimt metų Vakarų Europos, Amerikos ir Japonijos darbo jėgos įtaka kapitalui žymiai sumažėjo. Taip nutiko ne todėl, kad jie prarado savo ekonominę funkciją, o todėl, kad jie pralaimėjo savo nerevoliucinę, bet karingą kovą 1960–1980 metais. Iš tiesų, būtent todėl, kad dirbantieji pralaimėjo (ir gamyklose, ir gatvėse), buržuazija įgijo galimybę perkelti rangos sutartis ir gamybą į kitas šalis. Honkongo kapitalistai ir Kinijos biurokratai neįsiveržė į Vakarų rinkas – Azija tapo (dalies) pasaulio dirbtuvių šeimininke po to,

³ Žr. Mike Savage ir Andrew Miles, *The Remaking of the British Working Class 1840–1940*, Routledge, 1994.

kai Vakarų ir Japonijos dirbantieji patyrė pralaimėjimą 1960–1970 metais. Tačiau žaidimas dar nėra baigtas.

Negalima sakyti, kad Kanados ar Italijos proletarai dabar turi *daugiau* nei „savo grandines“, nes yra įtraukti į vartojimo bei kredito sūkurį ir tokiu būdu „integruoti“ į kapitalizmą, o Bangladešo ar Kinijos proletarai turi *tik* grandines, todėl geriau atitinka revoliucingo proletariato apibrėžimą „Komunistų manifeste“. 1919 m. Berlyno metalo pramonės dirbantieji gyveno „geriau“ už Lankašyro tekstilės pramonės dirbančiuosius 1850-aisiais, tačiau jie vis dėlto sukilo prieš savo šeimininkus ir valstybę. Šiandien Europoje ar JAV, kaip ir Azijoje, problema – galima garantuoto ir nenuolatinio darbo, „privilegiuotų“ ir užguitų dirbančiųjų jungtis. Revoliucija gali įvykti tik kaip reakcijos į kapitalizmo sukeltą skurdą ir reakcijos į to paties kapitalizmo parduodamus turtus derinys. Komunistinė revoliucija – *blogiausio*, ką yra sukūręs kapitalizmas, ir *geriausio*, ką jis siūlo bei verčia mus siekti, atmetimas. Šis junginys supuoja socialinį kontekstą, kuriame konfliktuoja du tikrovės variantai – skurdas ir turtai, kad proletarai galėtų pakilti į kovą su jais abiem. Labiau tikėtina, kad tai išsilis Denveryje, o ne Kinšasoje ar Dubajuje, Šanchajuje, o ne atokiame Kinijos provincijos kaimelyje, kur prekių ir samdomojo darbo sistema dar nėra visuomenės pavertusi kapitalistinių santykių verpetu. (Tai nereiškia, kad kaimo ar „atsilikusios“ vietovės labiau nutolusios

nuo komunizmo nei „moderniosios“. Tam tikra prasme jos netgi arčiau, nes pinigų pasaulis ten dar nėra taip giliai įsismelkęs, tad jų gyventojai turės mažiau kuo atsikratyti. Esmė ta, kad tose vietovėse greičiausiai nebus pradėtas komunistinis poslinkis, tačiau jos atliks savo (nepakeičiamą) vaidmenį revoliucijos procese.)

Nuo Marxo iki marksizmo

Negalime išvengti vienos problemos, kurios tinkamai neaptarėme 1972 m. išleistame tekste. Daug skolinamės iš Marxo ir įvairių žmonių, save vadinusių marksistais. Kaip suderinti tokių žmonių kaip Marxas viziją su žvėriškumais, kurie buvo vadinami „komunizmu“ XX a.?

Leninizmas ir stalinizmas buvo be galo toli nuo to, ko siekė Marxas, tačiau ryšys iš tiesų yra. Valstybinis kapitalizmas savo dvasia neabejotinai prieštarauja viskam, ką parašė ir nuveikė Marxas, tačiau jo kūrėjai galėtų tvirtinti, kad jie rėmėsi kai kuriais Marxo idėjų aspektais. Pavyzdžiui, vienas svarbiausių Marxo veikalų – I-asis „Kapitalo“ tomas (vienintelis, kurį jis užbaigė) – baigiasi ne komunistine išvada (kaip pasiekti, kad pasaulis taptų laisvas nuo prekių, valstybės ir darbo), o nusavintojų nusavinimu per istorinės būtinybės paskatintą kapitalizmo socializaciją. Šios idėjos gerokai nutolusios nuo konstruktyvių Marxo pasisakymų apie komunizmą ankstyvuosiuose jo tekstuose ir gausiuose jo vėlyvųjų metų užrašuose

(kurių, kaip žinome, jis nepaskelbė) apie *mirus*⁴ ir „primityvias“ visuomenes.

Antroje 1960-ųjų pusėje ir 1970-aisiais buvo būtina „grįžti prie Marxo“, kad geriau suvoktume savo laiką⁵.

Tai reiškė, kad reikėjo peržiūrėti visą revoliucinę istoriją bei idėjas, įskaitant ir kairiąją opoziciją Trečiajam Internacionalui („italų“ ir „vokiečių bei olandų“ ultrakairės idėjas), o taip pat anarchizmą iki ir po 1914-ųjų. Kitaip nei Marxas teigia savo 1872 m. antibakuniškame pamflete (jis yra vienas silpniausių Marxo darbų), *tikras skilimas* revoliuciniame judėjime įvyko XIX a. viduryje tarp to, kas „numenko“ į marksizmą ir anarchizmą (kurie buvo paversti ideologijomis). Vėliau, žinoma, šis skilimas gilėjo.

„Kapitalizmo ir komunizmo“ skaitytojas (-a) suvoks, kad šis tekstas nebuvo sukurtas į Marxo idėjų rinkinį įkrečiant šiek tiek Michailo Bakunino minčių (ar atvirkščiai). Mes viso labo siekiame įvertinti ir Marxą, ir Bakuniną, lygiai kaip pastarieji turėjo įvertinti, tarkime, François-Noëlio Babeufo ar Charleso Fourier idėjas.

4 *Miras* (rusų k. – мир) – komunos principu susiformavusios Rusijos kaimo bendruomenės. Tokios bendruomenės ėmė formuotis Rusijoje 1861 m. panaikinus baudžiavą ir išplitus narodnikų judėjimui. Nuo 1873 m. K. Marxas itin susidomėjo šiuo fenomenu, laikydamas jį viena iš alternatyvų kapitalizmui. *Red. past.*

5 Plačiau apie šį periodą ir mūsų idėjas galite pasiskaityti straipsnyje „The Story of Our Origins“ (versta iš „La Banquise“, 1983) šiuo adresu: libcom.org/library/the-story-of-our-origins-dauve. Taip pat siūlome pasiskaityti „What’s It All About?“ (2007) mūsų internetiniame puslapyje www.troploin.fr.

Marxo darbuose pastebima pažangumo dimensija – jis palaikė XIX a. gyvavusį tikėjimą, kad šiandiena yra „geresnė“ už vakar, o rytdiena neabejotinai išaus geresnė nei ši diena. Jis laikėsi linijinės istorijos sampratos ir suformavo deterministinį tęstinumą nuo primityvios bendruomenės iki komunizmo. Marxas prisidėjo formuojant požiūrį į ankstyvąją istoriją, skelbiantį, jog žmonių grupėms pradėjus gaminti daugiau, nei buvo būtina išlikimui, atsirado perviršis, supurenęs dirvą išnaudojimui; iš čia ir kyla jo istorinės būtinybės idėja. Mažuma vertė daugumą dirbti ir pasisavindavo tuo darbu sukurtus turtus. Prabėgus keliems tūkstančiams metų, dėl kapitalizmo suvešėjęs produktyvumas kuria sąlygas įgyvendinti kitą galimybę – panaikinti išnaudojimą. Nūdien apstu įvairaus tipo produktų, tad būtų absurdiška leisti mažumai juos monopolizuoti. O ir gamybos organizavimas taip socializuotas, kad tampa beprasmiška (ir net neproduktyvu) palikti jį nedidelės valdytojų grupės, kurios kiekvienas narys prižiūri savo privatų verslą, rankose. Istoriniu požiūriu buržuazija buvo reikalinga, tačiau laikui bėgant buržua pasiekimai (modernios ekonomikos augimas) juos pavertė parazitais. Kapitalizmas pats save daro nebereikalingą. Taigi istorija perėjo nuo stokos prie gausos.

Tiesa, Marxas niekada nebuvo aprašęs tokio intelektualinio modelio, tačiau būtent juo paremti daugelis jo tekstų ir (svarbiausia) didžiųjų jo politinės veiklos. Marxo parama Vokietijos

nacionalinei buržuazijai ir aiškiai reformistiškai nusiteikusiems profesinių sąjungų ar partijų lyderiams nebuvo atsitiktinumas ar klaida: Marxui jie buvo veiksniai, skatinantys pozityvią kaitą, kuri galiausiai atves į komunizmą. Kita vertus, jis iš aukšto žiūrėjo į tokius maištininkus kaip Bakuninas, kuriuos laikė *tikrojo* istorijos judėjimo prašalaičiais.

Tarp kitko, tokie žymūs anarchistų mąstytojai kaip Piotras Kropotkinas ir Elisee Reclus (abu – įtakingi profesionalūs geografs) taip pat laikėsi deterministinių pažiūrų, didesnę reikšmę teikdami socialinei organizacijai nei gamybai. Jų požiūriu, pasaulinė gamybos ir prekybos plėtra sukūrė galimybes atsirasti universaliai atvirai žmonių visuomenei, kurioje etniniai skirtumai, valstybės ir jų sienos prarado prasmę. Daugelio anarchistų ir marksistų požiūriu, visuomenė nustojo buvusi žmonių ir klasių santykių rezultatu, o revoliucija buvo neišvengiama dėl universalios žmonijos paskatos vienytis. Tai buvo labiau technologinis, o ne socialinis istorijos aiškinimas.

Marxas nebuvo vien deterministas, nes ilgą laiką domėjosi tuo, kas neatitiko linijinio istorinių tarpsnių aiškinimo. Jis daug rašė apie valstiečių komunų saviorganizaciją ir jų kolektyvinę žemės nuosavybę ir aiškiai įžvelgė galimybę peršokti kapitalizmo fazę Rusijoje. Kad ir ką Kropotkinas manė apie Marxą, nemažai šio Rusijos anarchisto idėjų atspindėjo garsiojo Londono išeivio įžvalgas, ir atvirkščiai.

Vis dėlto, kaip žinome, šias įžvalgas vėliau atmetė tiek reformistiniai, tiek revoliuciniai marksistai. Marksizmas tapo ekonominio vystymosi ideologija. Kapitalizmas vis sparčiau socializuojamas, vadinasi, revoliucijos poreikis sumažėja: organizuotos masės galiausiai padarys (didžia dalimi – taikiu keliu) galą buržuazinei netvarkai – socializmas ne atsiriboja nuo kapitalizmo, o jį užbaigia. Radikalai nuo laipsniškus pokyčius propaguojančiųjų skyrėsi tik tuo, kad šiame procese įžvelgė jėgos panaudojimo būtinybę. Knygoje „Imperializmas – aukščiausioji kapitalizmo stadija“ (1916) Vladimiras Leninas daug dėmesio skyrė problemai, kad didieji Vokietijos koncernai bei karteliai jau buvo organizuoti ir centralizuoti iš viršaus – buržuazinius valdytojus pakeitus darbo klasės atstovais ir šį racionalaus planavimo taikymą išplėtus nuo kiekvieno privataus koncerno iki visos pramonės, pasikeistų ir visos visuomenės struktūra. Tai anaip tol nereiškė prekių ir ekonomikos sistemos atmetimo.

Bet koks ekonominis komunizmo aiškinimas lieka ekonomikos lauko, kuriame gamybai skirtas laikas ir erdvė atsieti nuo likusio gyvenimo, ribose. Komunizmas nėra paremtas esamų arba ateityje įsivaizduojamų poreikių tenkinimu. Komunizmas – tai pasaulis, kuriame žmonės įsitraukia į tarpusavio santykius ir atlieka veiksmus, dėl kurių jie maitina, slaugo, apgyvendina, moko... patys save. Komunizmas nėra socialinė organizacija. Tai – veikla, tai – žmonių bendruomenė.

Kapitalas ir darbas šiandien

Reikalo esmė yra dviejų pagrindinių kapitalizmo dėmenų – kapitalo ir samdomojo darbo – sąveika. Nėra prasmės aiškintis, kuris veiksnys yra sąlygojantis. Nėra kintamojo, kuris vienintelis pagrįstų visą evoliuciją. Tiesa, jei atlygis už darbą kyla sparčiau nei produktyvumas, kapitalo kaupimo procesas sutrinka. Ir atvirkščiai – jei algos pernelyg sumažėja, kapitalas irgi išbalansuojamas. Nereikia nė sakyti, kad optimalaus, pageidaujamo, priimtino ar nepakankamo pelningumo ribos 1851 ir 2011 metais labai skiriasi, kaip jos skiriasi ir Turine bei Charbine. Atlyginimų lygis turi būti pakankamas, kad užtikrintų darbo jėgos reprodukciją, t. y. dirbančiojo ir jo šeimos išlaikymą. Svarbus kriterijus nusako, kokių mastų verslo ciklas priklauso nuo dirbančiųjų vartojimo ir, žinoma, šis mastas yra kur kas didesnis Turine nei Charbine.

Buržuazijos kontrataka po 1980-ųjų buvo sėkminga – ir netgi perdėm sėkminga. Sisteminiis darbo jėgos vaidmens nepaisymas (t. y. sisteminis darbo jėgos ir darbo išlaidų mažinimas) atneša greitą pelną, tačiau, žvelgiant į ilgalaikę perspektyvą, jį veikia neigiamai. Pastarųjų trisdešimties metų pasaulinės prekybos ir gamybos augimo statistika nustelbia esmę: pelnų pyragas vis dar nėra pakankamas, kad užtektų visiems. Stulbinantys pokyčiai, kuriuos paskatino neoliberalizmas, daugiausiai susiję su kontrole, informacija ir vadyba, jie nesukėlė „trečiosios technologinės

revoliucijos“, kurios socialinis mastas bei istorinis poveikis būtų palyginami su teilorizmu, fordizmu ir keinsizmu. 2004-aisiais dalis Prancūzijos kompanijų padidino savo metinį pelną 55 % daugiausiai dėl to, kad atsikratė *savo pačių* nelabai pelningų padalinių. Kyla klausimas, kiek ilgai dar veiks nepakankamo pelningumo kompensavimo strategija, kuri naudinga mažumai, įsitvirtinusiai strateginėse nišose (besiplečiantis aukštųjų technologijų verslas, kompanijos, glaudžiai susijusios su valstybės išlaidomis, ir ne mažiau įtakingas finansų verslas). Čia nėra nieko nauja. Tai, kas 1950–1980 metų laikotarpiu buvo vadinama *mišria ekonomika* arba *valstybiniu monopoliniu kapitalizmu*, taip pat buvo grįsta nuolatiniu pinigų perkėlimu iš verslo (kaip visumos) į kelias laimingas kompanijas. Tačiau tokia sistema suponavo minimalų dinamizmą – įtakingiausios kompanijos nebūtų galėjusios pasiimti daugiau nei jų pelną dalis, jei nebūtų augęs bendras pelningumas.

Šių dienų buržuazija nenori grįžti į pusiausvyrą, buvusią iki 1970-ųjų. O 1930-aisiais bandyta sugrįžti prie laisvos prekybos kapitalizmo, kurio era buvo pasibaigusi dar prieš XX a. pradžią. Šiuolaikinė buržuazija siekia sudaryti naują socialinį kontraktą, kuris įgalintų su darbo jėga elgtis taip, kad sistema būtų stumiami į priekį. Priemonės šiam tikslui pasiekti skirsis Turine ir Charbine, tačiau tikslas abiejuose miestuose bus panašus.

Kaip ir 1920-aisiais, nūdien trūksta tvirto socialinio pagrindo: samdomasis darbas išplito,

tačiau masinis vartojimas atitinkamai nepadidėjo. 1960-aisiais „Ford“ gamyklos darbuotojai pirkdavo automobilius (dažniausiai kokį nors „Ford“ modelį), o Prancūzijos „Renault“ dirbantieji pirkdavo pigų „Renault“ automobilį. Šiandien pasaulinio augimo simbolis yra didžiuliu mastu gaminamos prekės su ženklu „pagaminta Kinijoje“, daugelio kurių Kinijos dirbantieji neįperka, o JAV vartotojai perka kreditu. Priešingai nei 1950-aisiais, XXI a. kapitalizmo vystymasis neįmanomas kaupiant pinigus viename poliuje (kapitalo) ir tuo pačiu metu atvirai mažinant sąnaudas kitame poliuje (darbo jėgos). Juo labiau, jei jis grįstas nelauktai dideliu spekuliaciniu pelnu, gaunamu „realios“ ekonomikos sąskaita. Vienas dalykas, kurio galime pasimokyti iš Keyneso, yra tas, kad darbo jėga yra kartu *išlaidos ir investicija*.

Jokio ekologiškai reformuoto kapitalizmo

Ankstysis XXI a. ir 1930–1940 m. laikotarpis smarkiai skiriasi. Šiuolaikinis kapitalizmas negali išvengti jo natūralios aplinkos problemų. Vertė nėra sukurama iš oro (tiesą sakant, „gryno“ oro vis mažėja). Virtualioji erdvė atrodo esanti patrauklus mokslinės fantastikos mitas, tačiau kapitalizmas neįmanomas be gamybos (dideliais mastais), t. y. be tokio pat švaistymo. Bet kurios įmonės būtinybė maksimizuoti produktyvumą reiškia nepaisymą to, kas vyksta už gamyklos vartų, ir polinkį gamtą laikyti išteklį, kuriuos reikia

apdirbti bei išnaudoti, rezervu⁶. Ekologai sako tiesą kartodami, kad vakarietiško gyvenimo būdo neįmanoma paskleisti šešiams ar devyniems milijardams žmonių.

Tai nereiškia, jog kapitalizmas netrukus prieis neįveikiamą natūralią ribą, nes ekologiniai faktoriai pagaliau privers žmoniją atsikratyti kapitalizmo, ir milijardai Žemės gyventojų įgis galimybę įgyvendinti ekologinę revoliuciją (nors dirbančiųjų klasė neįstengė įgyvendinti komunistinės revoliucijos). Deja, istorijai nėra žinomos tokios neįveikiamos ribos. Civilizacijos vis dėlto kinta dėl socialinių priežasčių. Kapitalizmą gali sustabdyti tik proletarų valia ir gebėjimas jį paversti kažkuo visiškai kitu. Kitaip ši sistema atras kelių ir būdų plūsti toliau. Galbūt vieną dieną sprogs atominė jėgainė ir prazudys pusę Niujorko arba Tokijo gyventojų, o kita pusė bus priversta (iš)gyventi po žeme. Jokiai „mirtinai“ ar „galutinei“ krizei dar nepavyko sugriauti kapitalizmo. Ekologinės katastrofos to irgi nepadarys.

Proletariatas kaip prieštara

Iki šiol proletariatas net ir karingais metais dažniausiai kovojo už savo sąlygų pagerinimą esamoje visuomenėje: darbo jėga siekė kuo daugiau išgauti iš kapitalo, o ne panaikinti porą

⁶ Žr. Amadeo Bordiga, *Murdering the Dead*. Amadeo Bordiga on Capitalism & Other Disasters, Antagonism, London, 2001. Šios knygos įvadą galite rasti www.libcom.org svetainėje.

„samdomasis darbas–kapitalas“. Tą pripažinti – vadinasi, žengti pirmą žingsnį suvokiant, su kuo susiduria komunistinis judėjimas.

Vis dėlto mes liksime lygiai tokioje pat nežinioje, jei į ankščiau minėtą aplinkybę nepažvelgsime iš perspektyvos. Neabejotinai stipri reformistinė kryptis, gyvuojanti ilgiau nei 150 metų, įsitvirtino persipynusi su radikaliais siekiais (iš tiesų – daug sėmėsi iš jų), kuriuos stengėsi įgyvendinti nedidelės (o kartais – gausios) proletarų mažumos, siekiančios to, ką pavadintume komunistizmu. Jokia kita socialinė grupė nebuvo tokia atkakli.

Taip buvo ir vis dar yra todėl, kad proletarai tuo pat metu veikia kapitalizmo *viduje* ir *už* jo ribų. Jie gyvena *šiame* pasaulyje ir kartu yra *ne šio* pasaulio žmonės. Buržuazija gyvena, klesti ir veikia pasaulyje, kurio socialinė logika jai naudinga. Kitoje socialinio spektro pusėje daug įvairių grupių kenčia nuo esamos santvarkos, tačiau yra taip nušalintos nuo poveikio jai, kad neturi beveik jokios potencialios galimybės ją išardyti: jos gali prisidėti prie santvarkos panaikinimo, tačiau menkai tikėtina, kad būtų jo iniciatorėmis. Tokią galimybę turi tik proletarai...

...tačiau tai nereiškia, kad jie imsis veiksmų. Nėkurkime iliuzijų, kad bet koks eilinių žmonių inicijuotas konfliktas gamykloje ar gatvėje, ypač jei jis virs smurtiniu, turės komunistinių permainų užuomazgų: istorija rodo, kad yra priešingai. Tačiau darbo jėgos gebėjimas gintis „nuo kapitalo

pasikėsinimų“, kaip sakė Marxas, yra jos gebėjimo pulti sąlyga. Priešintis priespaudai ir išnaudojimui – ne tas pats, kas visiems laikams atsikratyti priespaudos ir išnaudojimo. Vis dėlto nesugebėjimas priešintis yra aiškus bejėgystės ženklas. Klaidinga būtų ignoruoti reikalavimus užtikrinti teisę į kasdienę duoną.

Tiesa ta, kad reikalavimai užtikrinti teisę į kasdienę duoną nesuvienys proletarų. Geriausia atveju jie suburs proletarus vienoje šalyje ir tik trumpam laikotarpiui. Trumpalaikiai interesai (reikalavimai pakelti algas, sutrumpinti darbo laiką ar kovos už darbo vietų išsaugojimą) retai sutampa ir, tiesą sakant, dažniausiai sukelia nesutarimus. Susiliejimas įmanomas tik kovojant prieš samdomąjį darbą ir juo paremtą visuomenę.

Prieštaravimai tarp reformistinių organizacijų (daugeliu atvejų persimetusių į kontrrevoliucinę stovyklą, kaip įrodo Vokietijos socialdemokratų atvejis 1919 m., o kiek vėliau – ir stalinizmas) ir radikalių mažumų kartu yra ir konfliktas tarp pačių proletarų, o taip pat ir vidinis kiekvieno proletaro prieštaravimas tarp reformizmo ir radikalizmo.

2011 m.

*Skiriama Jocelyne –
nežinomai dirbančiajai*

IŠ ATEITIES

Pratarmė

Nežinomoji maištininkė

Viename geriausių filmų apie klasių kovas yra taikli ir kandi 10 minučių scena, nufilmuota 1968-ųjų birželio 10 d. prie „Wonder“ baterijų gamyklos vartų Paryžiaus apylinkėse. Dauguma dirbančiųjų buvo nekvalifikuoti, gaudavo menką atlyginimą, niekino moteris, dažnai dirbančias su pavojingais chemikalais. Jie streikavo nuo gegužės 13-osios ir buvo besugrįžtą į savo darbo vietas. Iš darbdavio išplėštos nuolaidos buvo svarbios darbo sąlygų požiūriu, tačiau, palyginti su pastangomis, atrodė menkos. Besiginčijančios grupės viduryje stovėjo dvidešimtmetė ir pusiau rėkdama, pusiau verkdamą reišė savo atsisakymą grįžti į darbą:

– Ne, aš negrįšiu į darbą. Aš niekada nekelsiu ten kojos! Eikite ir patys pamatysite, kokioje išvietėje mes dirbame... Kokia šlykštinė visur...

1996-aisiais sukurta dokumentiniame filme buvo parodyti interviu su žmonėmis, dalyvavusiais tame streike: kalbinti dirbantieji ir dirbančiosios, brigadininkai, trockistė mašininkė, profesinės sąjungos atstovai ir aktyvistai, vietinis komunistų partijos vadovas, bandęs įtikinti jaunąją moterį sugrįžti į darbą. Tačiau jos pačios atpažinti nepavyko. Nedaugelis ją prisimena. Netrukus po to birželio įvykių ji paliko gamyklą, ir niekas nežino, kaip susiklostė tolesnis jos gyvenimas, neprisimena netgi jos pavardės – ji žinoma tik kaip Jocelyne.

Lieka neatsakytas svarbus klausimas, kylan-
tis iš Jocelyne'os reakcijos: „normaliomis“ taikus

gyvenimo sąlygomis mus slegia įpročiai ir nurodymai, kuriems mes beveik neišvengiamai paklūstame. Tačiau kai milijonai streikuojančiųjų įgyja kolektyvinę jėgą ir paverčia valstybę bejėge, o žiniasklaidos žodžius – beprasmiais, kai jie priartina visą šalį prie radikalų pokyčių slenkščio ir suvokia, kad tai, ką jiems pridėjo prie atlyginimų, greitai praris infliacija – kodėl jie tuomet grįžta prie to, kas, kaip jiems puikiai žinoma, atneš tik mažesnę ar didesnę vargą per artimiausius trisdešimt metų?

Kai kurie pasakys, kad Jocelyne ir jos kolegos buvo neapsišvietę arba pasuko ne pačiu teisingiausiu keliu, kiti pareikš, jog dirbantieji buvo nepakankamai organizuoti, dar kiti – kad jiems trūko spontaniškumo, tuo tarpu išmintingieji paaiškins, jog 1968-ųjų gegužės įvykiai buvo pasmerkti nesėkmei, kadangi kapitalistinė evoliucija dar nebuvė sukūrusi būtinų sąlygų...

Šiame leidinyje pateikiama apybraiža neišprendžia šios problemos (ji nėra matematikos užduotis ar mįslė, kurioms tinka vienintelis teisingas sprendimo būdas) – ji tiesiog užduoda šį pirmąjį ir svarbiausią klausimą.

„Kapitalizmas ir komunizmas“ buvo išleistas 1972 metais ji platinusių dirbančiųjų (pavyzdžiui, „Renault“ gamyklose) prašymu.

Volstritas prieš Berlyno sieną

Šia apybraiža siekiama dar kartą patvirtinti komunizmo pozicijas akistatoje su ideologija, va-

dinama „marksizmu“ – oficialiuoju, akademiniu ar kairiuoju.

Kodėl mes vadinamės komunistais? Kuo turtingesnis leksinis terminas, tuo didesnė tikimybė, kad valdantieji jį įkinkys dirbti sunkiuosius darbus. Žodis „komunizmas“, kaip ir žodžiai „laisvė“, „autonomija“, „žmogiškas“ ir daugelis kitų, buvo iškraipytas, apverstas ir šiandien yra tapęs „geranoriškos“ diktatoriškos totalitarinės valstybės sinonimu. Tik laisvas, autonominis, žmogiškas, komunistinis nubudimas sugrąžins šiems žodžiams prasmę.

Nors visuotinai įprasta manyti, kad radikali mintis yra atgyvena, pastarieji 25 metai įrodo, kad ji anaipol nėra praradusi savo aktualumo. Kokia atgyvena?!

Klasių kova? Nebūtina perskaityti 2000 Marso puslapių, kad įsitikintume, jog tie, iš kurių buvo atimtos gamybos priemonės, kovojo su jas kontroliuojančiais (ir dažniausiai buvo jų nugalėti).

Vertė apibrėžiama vidutiniu socialiniu laiku, reikalingu prekėms pagaminti? Akivaizdu, kad mūsų civilizacija yra apsėsta siekio sutrumpinti laiką! Kompiuterizacija, elektroniniai ryšiai ir mobiliojo ryšio telefonai kiekviename skersgatvyje spartina cirkuliaciją. Darbas, apsipirkimas ar laisvalaikis daro įtaką kiekvienam gyvenimo veiksmui taip, lyg norėtų jį paversti vis spartėjančia tėkme. Paulas Virilio yra rašęs, kad ekonomika kuria ne tik daiktus, bet ir spartą, o daiktai yra kuriami ir tam, kad sukurtų spartą. Nors Virilio ir nelaiiko savęs marksistu, jis atskleidžia pasaulį, kuris didžiujasi

sutrumpinęs laiką, reikalingą viskam pasiekti, t. y. pasaulį, varomą minimaliu laiku – verte.

Pelno siekis – varomoji šio pasaulio jėga? Bet kuris žmogus, praradęs darbą įmonėje, kuriai jis atidavė 20 savo gyvenimo metų, suvokia, kad bendrovė – tai sukaupta vertė, nuolatos siekianti augti ir nepaisanti jokių kliūčių savo kelyje. Vakarų pasaulyje veikiančių gamyklų dirbančiųjų skaičiaus mažėjimas, Berlyno sienos griuvimas ir radikalių kairiųjų⁷ pažiūrų grupių sunykimas reiškia komunizmo žlugimą tiems, kurie dirbančiuosius laikė „žemės druska“, planinę ekonomiką – „socializmu“ ir džiaugėsi galėdami dalyvauti demonstracijoje nešini Šiaurės Vietnamo vėliava.

Vadinamųjų „socialistinių“ valstybių subyrėjimas atskleidė ekonomikos įtaką. Tiek Rytai, tiek Vakarai patyrė kaupimo krizes. Siekdami atstatyti pelningumą, Klivlende įdiegė naują gamybos sistemą, o Kremliuje – naują politinį režimą. Valstybinis kapitalizmas žlugo ne todėl, kad žmonėms įgriso totalitarizmas, o todėl, kad jis nebesugebėjo savęs išlaikyti nei palaikyti priespaudos.

Centralizuotas ekonomikos planavimas buvo pakankama sistema, įgalinanti plėtoti pramonės šakas, o biurokratijos galia rėmėsi kompromisu

⁷ Radikali kairė (prancūzų k. – *extrême gauche*, anglų k. – *far left*) apibrėžia grupes, radikalesnes nei socialdemokratai ir profesinių sąjungų apologetai. Yra šiek tiek sudėtingiau apibrėžti kraštutinius arba ultrakairiuosius (prancūzų k. – *ultra-gauche*, anglų k. – *ultra-left*). Iš esmės tai grupės, nieko nesitinkančios nei iš partijų, nei iš profesinių sąjungų ir save „laisvai“ kildinančios iš komunistinės kairės (anglų k. *Communist Left*) po 1917 m. *Red. past.*

su dirbančiaisiais – darbas visam gyvenimui ir minimalios socialinės garantijos mainais už politinį nuolankumą; netgi periodiniai „valymai“ prisidėdavo prie socialinio paaukštinimo ir, atitinkamai, prie dirbančiųjų paramos biurokratams. Tokia sistema gal ir buvo tinkama Rusijai 1930-aisiais, bet ji tikrai netiko 1980-aisiais, juo labiau Rytų Vokietijai ar Čekoslovakijai tuo pačiu 1980-ųjų laikotarpiu. Kapitalizmui yra būtina tam tikra konkurencija tarp nesutariančių sukauptos vertės ašių, taigi, ir šiočia tokia politinė bei ekonominė konkurencija.

SSRS griūtis yra ne pavyzdinis Marxo teorijos paneigimas, o „Das Kapital“ patvirtinimas. Politbiuras galėjo manipuliuoti vidinėje rinkoje, tačiau buvo nepajėgus išvengti pasaulinės prekybos spaudimo. Tos pačios rinkos jėgos, kurios atleidinėjo tūkstančius dirbančiųjų Liverpulyje, Maskvoje įnirtingai darbavosi griaudamos biurokratinis pylimus, užtvėrusius kelią pinigų ir prekių srautams. Ši šmėkla vis dar persekioja mus, rašė „Wall Street Journal“ 1991 m., turėdamas omenyje 1848 m. „Manifestą“: „Marxo analizę galime pritaikyti stublinančiai komunistinių režimų, sukurtų ant jo idėjų pamatų, bet nesilaikiusių jo nurodymų, griūčiai.“

1968-ieji ir kita

Dirbančiųjų sukilimų, atvirai pasipriešinusių tiek valstybei, tiek institucionalizuotam dirbančiųjų judėjimui, yra buvę ir anksčiau, netgi daug

aršesnių, pavyzdžiui po Pirmojo pasaulinio karo. Tačiau artėjant 1970-iesiems pasipriešinimas tapo tam tikra prasme platesnis ir gilesnis. Priešingai, nei 1871, 1917–1921 ar 1936–1937 metais, kapitalas industrializuotose šalyse buvo persmelkęs visą gyvenimą, daugybę kasdinių veiksmų ir santykių pavertęs prekėmis ir savo valdžia suvienijęs visuomenę. Politika, kaip priešprieša politinėms programoms, buvo beišnykstanti. 1968-aisiais Prancūzijos profesinės sąjungos ir darbo partijos sugebėjo užgniaužti tris savaites trukusį 4–5 milijonų dirbančiųjų streiką, tačiau negalėjo pasiūlyti platformos, kuri būtų „buržuazinių“ partijų alternatyva. Dalyvavusieji visuotiniame streike iš galimos kairiųjų vyriausybės nesitikėjo daugiau nei šiek tiek didesnės socialinės rūpybos. *Mišri ekonomika* buvo to laikotarpio norma; valdžioje esant kairiesiems – su didesniu valstybės vaidmeniu, o rinkėjų balsams palinkus į dešinę – didesne laisve rinkos jėgoms.

Prekiniai santykiai veikė tarp žmonių ir jų elementariausių žmogiškųjų poreikių. Amerikietiška svajonė bus tavo, jei turėsi pakankamai pinigų jai įsigyti. Tačiau netgi tokiu atveju geidžiamiausias automobilis bus ne tas, kurį tu ką tik nusipirkai, o kitas, rodomas televizijos reklamoje. Prekės visada patraukliausiai atrodo reklaminiuose plakatuose. Vos tik subyrėjo sovietinio stiliaus dirbančiųjų rojus, vartotojiškas rojus pasirodė esąs nepasiekiamas – kaip ir pridera. Taigi kelias į ateitį jau nevedė per gamyklą – nei pragaras kitoje ge-

ležinės uždangos pusėje, nei rožinė svajonių šalis šia pusę ekrano. Dėl to darbovietė nustojo buvusi pradine geresnio pasaulio kūrimo erdve. Nors Situacionistų Internacionalo knyga „Spektaklio visuomenė“ tuo metu buvo skaitoma nedaugelio, išleista 1967-aisiais, ji tapo netrukus pasirodysiančios kritikos pirmtake. Tiesa, tas laikas nuskurdintiems ir pažemintiems dirbantiesiems atnešė profesines sąjungas bei padėjo įžengti į XX a. gerovę, ir tik nedidelė dirbančiųjų klasė mažuma skelbė visuomenės atmetimą – už įsitikinimus kovojantys darbo jėgos „pakraščiai“ maištininkai, ypač jaunimas. Tačiau pasaulinę streikų ir riaušių bangą suprasime tik įvertinę jos ištakas – masinį nepasitenkinimą darbu gamyklose ir biuruose. „Kas nori dirbti?“, – klausė „Newsweek“ žurnalas 8-ojo dešimtmečio viduryje.

Vis dėlto beveik visi sėdimieji streikai apsiribojo darbo vietų užėmimu ir toliau niekur nežengė. Beveik nė vienas taisyklėms ir įstatymams nusižengiantis veiksmas (Lenkijos streikininkų perimtas dujų ir transporto paslaugų tiekimas 1971 m.; Italijoje taikyta autoredukcija, t. y. atsisakymas mokėti už būtiniausias paslaugas išaugusiomis kainomis; neapgyventų patalpų užėmimas – *skvotinimas*; „socialiniai“ autobusų vairuotojų, ligoninių personalo ir prekybos centrų kasų darbuotojų streikai, kurių metu transporto, medicinos paslaugos ir maistas buvo tiekiamas nemokamai; elektros tinklų darbuotojų atsisakymas tiekti elektrą biurokratams ar įmonėms ir daugelis

kitų) nevirto *komunizacijos* pradžia. Darbo proceso pertraukimas ar prekinės logikos peržengimas nebuvo sutelkti bendram puolimui prieš darbą kaip prekę, t. y. prieš patį samdomąjį darbą. Kliuvo visoms sritims – nuo kalėjimų iki vaikų mokymo, tačiau beveik visos atakos buvo neveiksmingos.

Konstruktivių pastangų pakeisti visuomenę trūkumas suteikė antrą kvėpavimą kapitalizmui.

Istoriniai maištai neturi nei gimimo, nei mirties datos, tačiau įvykiai „Fiat“ gamykloje neabejotinai yra daugiau nei simbolis – jie buvo lūžio momentas. Daugelį metų ši Turino įmonė kentė ilgalaikius konvejerių stabdymus, pravaikštas didžiu mastu ir susirinkimus darbo vietoje. Vis dėlto organizuota netvarka nesibaigė jokia teigiama veikla. Todėl vadovybė, padedama pasyvios, išvargusios, dėl savo darbo vietų besibaiminančios daugumos, sugebėjo palaužti (gana gausią) mažumą. Radikalai tik sujaukė buvusių socialinę tvarką, užuot pasistūmėję naujos link. Smurtiniai (net ir su ginklais rankose) veiksmai palaipsniui neteko ryšio su cechų darbuotojais. 1980-aisiais kompanija atleido 23 iš 140 tūkst. joje dirbusių dirbančiųjų: gamykla streikavo 35 dienas, kol galiausiai į gatves išėjo 40 tūkst. prieš streiką protestuojančių „Fiat“ dirbančiųjų. Tą matydamos, profesinės sąjungos pritarė kompromisui – 23 tūkst. dirbančiųjų gavo valstybės kompensacijas, o vėliau tūkstančiai buvo atleisti įgyvendinant racionalizaciją. Tokie leiami įvykiai nuslopino 1960–1970 m. socialinių pokyčių bangą.

Dirbančiųjų bliuzas

Nuo to laiko dirbančiųjų klasės pralaimėjimus lėmė jų pasirinkta gynybos strategija kovoje su ypač mobiliu priešu. Kad ir kaip giliai buvo įleidęs šaknis kasyklose ar cechuose, dirbančiųjų kovingumas negalėjo atsispirti restruktūrizacijai. Darbo jėga yra stipri tol, kol kapitalui jos reikia. Ji gali atidėti etatų mažinimą, kartais, padedama kitų bendruomenės narių – net keleriems metams, tačiau ji neturi galimybių pratęsti savo, kaip nepelningos darbo jėgos, egzistenciją neribotam laikui. 8-ajame ir 9-ajame dešimtmetyje dirbančiųjų judėjimas buvo gausus ir organizuotas, tačiau jie pralaimėjo, nes ekonomika atėmė jų funkciją, kuri buvo jų socialinis ginklas. Niekas neprivers kapitalo samdyti jam nenaudingą darbo jėgą.

Tuo pat metu ėmė irti autonominiai „akcijų komitetai“, „bazinės grupės“ ir kiti eilinių dirbančiųjų (*rank-and-file*) veiklos organai darbovietėse ir už jų ribų. Atsiradusios naujos koordinuojančios grupės, pavyzdžiui, geležinkelių (1986 metais) ir slaugių (1988 metais) per streikus Prancūzijoje nesugebėjo įgyvendinti savo užduočių ir pamažu išnyko (keletas jų perleido savo energiją naujai sukurtoms eilinių dirbančiųjų atskalūniškoms profesinėms sąjungoms ir tokiu būdu įsiliejo į kapitalo pasaulį).

Daugelį metų prie konvejerių dirbę dirbančiai kovojo už tai, kad su jais nebūtų elgiamasi kaip su robotais, o nedidelė jų dalis apskritai

nusigręžė nuo darbo ir vartotojiškos visuomenės. Kapitalas netruko atsilyginti – įdarbino tikrus robotus, panaikino milijonus darbo vietų, pertvarkė, suintensyvino ir pasunkino nekvalifikuotą darbą. Tuo pat metu visuotinis laisvės troškimas buvo paverstas laisve pirkti. Kas 1960-aisiais galėjo įsivaizduoti, kad ateis laikai, kai dvylikametė galės pasiimti grynųjų pinigų iš bankomato naudodama asmeninę plastikinę kortelę? Jos pinigai – jos laisvė... Garsieji 1968-ųjų šūkiai – „Niekada nedirbk!“ ir „Reikalauk neįmanomo!“ buvo išjuokti, kai žmonės buvo išvaryti iš ilgalaikių darboviečių ir pakviesti pirkti daiktus iš nuolat besiplečiančio ir vis labiau gniuždančio prekių asortimento.

Daugelis lygina šiandieninę ir 1920–1930 m. situaciją, įtraukdami ir fašizmo grėsmę. Tačiau tarp 1917-ųjų ir Antrojo pasaulinio karo vykę sukilimai ir prieš juos nukreipta ginkluota kontrrevoliucinė kova nuo šiūlaikinio proletariato pralaimėjimo skiriasi tuo, kad pastarasis pasireiškė ilgai trukusiu laipsnišku didelės dirbančiųjų klasės dalies įtraukimu į nedarbą ir laikiną darbą. „Jei yra vilties, ji – proletaruose“, – sakė Winstonas romane „1984-iejį“. Panašu, kad daugelis 1984 m. proletarų prieš kelerius metus sukilo, perėmė pasaulį į savo rankas, tačiau atsisakė jį keisti. Prieš kelis dešimtmečius jų tėvai buvo užsidarę gamyklų viduje (Italijoje 1920-aisiais), dažnai net ginkluoti, kovėsi ir žuvo, tačiau gamyklos visais atvejais likdavo bosų rankose. Šįkart tik saujelė turėjo ginklus (atslinkus nedarbui – net mažiau: juk nešaudys į užsidaran-

čią gamyklą). Taigi, tiesą pasakius, šį pralaimėjimą labiau derėtų vadinti nesėkme. Tarytum žaidėjas, išeinantis iš varžybų, dėl kurių rezultato buvo sutarta iš anksto, jis negali arba nenori sumaitoti aikštelės ir leidžia laimėti machinatoriams.

Nėra prasmės neigti, kad varžybos yra pralaimėtos. Kapitalizmas triumfuoja – aptakesnis ir nepačiupiamesnis nei prieš 25 metus, jis viską su bendrina abstrakčia, pasyvia, ekranizuota ir negatyvia forma. Viename 1960-ųjų reklaminiame klipe vaizduojamas automechanikas, žiūrintis į naujo automobilio nuotrauką ir besistebintis: „Kas gamina šį modelį?“ XXI a. pradžios automobilių pramonės dirbantysis, priverstinai dirbantis puse etato arba lanksčiu darbo grafiku, žiūri filmą „Avarija“ televizoriaus ekrane, o jo vaikas tuo metu žaidžia kompiuterinį žaidimą, kuriame naudojami mikroprocesoriai galbūt vieną dieną „sumažins“ (*downsize*) jo tėvą arba jį patį. Niekada prieš tai žmonija nebuvo tokia susaistyta ir susiskaldžiusi. Milijardai žiūri į tuos pačius vaizdus ir gyvena vis paskiriau. Prekės tuo pačiu metu didžiuliu mastu gaminamos ir neprieinamos. 1930-aisiais milijonai žmonių neturėjo darbo, nes pasaulį buvo apėmęs ekonominis nuosmukis. Šiais ekonominio augimo laikais žmonės gyvena iš pašalpų, kadangi net ir besiplečianti ekonomika nepajėgi išspausti pelno iš jų, kaip tai darė prieš 30 metų. Daugeliu aspektų mes esame išlipę iš 1970-ųjų pelningumo krizės, ir didžioji dalis verslo bendrijos yra geresnėje padėtyje nei anksčiau. Paradoksalu, kad darbo

našumas taip išaugo, jog dažnai kapitalui neberekia samdyti naujos darbo jėgos savo valorizacijai.

Didelės viltys...

Dirbančiųjų judėjimas, gyvavęs 1900-aisiais (ir net 1936-aisiais), sunyko ne dėl to, kad jį užgniaužė fašistinės represijos ar buvo papirkta tranzistoriais bei šaldytuvais – jis pats susinaikino kaip pokyčių jėga, kadangi siekė išlaikyti proletariato būklę, o ne ją anuluoti. Šiam judėjimui geriausiu atveju pavyko pagerinti dirbančiųjų masių gyvenimo sąlygas, o blogiausiu – įstumti jas į pasaulinius karus. Visa tai dabar jau praeitis, o filmų apie dirbančiųjų klasės gyvenimą (*workers' culture*) populiarumas yra aiškus ženklas, kad tai paliko realybės lauką ir tapo prisiminimų bei muziejų medžiaga. Stalinistai tampa socialdemokratais, o socialdemokratija pasistūmėja centro kairės link. Visi juda į dešinę ir greitai ateis diena, kai trockistai persivadins radikaliais demokratais. Kažkada kunkuliavusi revoliucinė terpė dabar dvelkia bejėgiškumu ir nostalgija. Mes savo ruožtu neapraudame laikų, kai Brežnevas buvo vadinamas „komunistu“ ir tūkstančiai jaunų žmonių žygiavo gatvėmis dainuodami „Internacionalą“, nors iš tiesų jie rėmė grupes, bandžiusias būti „radikalia kaire“.

Senojo dirbančiųjų judėjimo tikslas buvo perimti tą patį pasaulį į savo rankas ir naujai jį tvarkyti: įdarbinti dykaduonius, plėsti gamybą, įgyvendinti dirbančiųjų demokratiją (bent jau

teoriškai). Tik nedidelė – „anarchistinė“ bei „marksistinė“ – mažuma teigė, kad naujos visuomenės kūrimas reiškė valstybės, prekių ir samdomojo darbo sistemos panaikinimą; visgi šį tikslą jie laikė ne procesu, o greičiau programa, kurią reikėtų įgyvendinti perėmus valdžią ir užbaigus gana ilgą pereinamąjį laikotarpį. Šie revoliucionieriai nesuvokė, kad komunizmas – tai socialinis judėjimas, griauantis klasinės visuomenės ir valstybės galios pamatus, ir neteisingai įvertino potencialią griaujamąją brolišką, atvirą komunistinių santykių, nuolatos atgimdavusių kiekvieno didelio sukilimo metu (1917–1919 m. – Rusijoje, 1936–1937 m. – Katalonijoje), jėgą.

Nebėra reikalo kurti išankstinių kapitalistinių sąlygų komunizmui atsirasti. Kapitalizmas yra visur, nors ir daug mažiau pastebimas nei prieš 100 ar 50 metų, kai klasiniai skirtumai buvo akiškai. Fizinį darbą atliekantis dirbantysis galėjo iš pirmo žvilgsnio atskirti gamyklos savininką, pažinojo arba dėjos pažistas savo priešą ir manė, kad geresni laikai stos tada, kai jis su savo bičiuliais atsikratys šeimininko. Šiandien klasės vis dar yra, tačiau pasireiškia galybės vartojimo lygių, ir niekas nebesitiki geresnio gyvenimo iš pramonės nacionalizavimo. „Priešas“ yra neapčiuopiamas tarpusavio santykis – abstraktus, bet realus, giliai įsismelkęs, tačiau pasiekiamas; kadangi proletarai kuria ir perkuria pasaulį, jie turi galimybę jį suardyti ir pakeisti iš pagrindų. Tikslas – neatidėliotina *komunizacija*, ne per vienos

ar kelių kartų gyvenimus, o nuo pat pirmųjų dienų. Kapitalas yra taip smarkiai užkariavęs mūsų gyvenimą (ir nustato, kaip mes turime šerti savo katiną, lankyti ar laidoti draugus), kad vienintelis įmanomas mūsų veiksmų laukas yra socialiniai santykiai – nematomi, visaapimantys, nuasmeninti. (Nors kapitalui gana gerai sekasi samdyti įginantį personalą, socialinė inercija yra daug stipresnė konservatyvi jėga nei masinės komunikacijos priemonės ar policija.) Bendruomeniškumas nesunkiai pasiekiamas – jo pagrindai jau yra, jie daug stipresni nei prieš šimtmetį. Pasyvumas yra kliuvinys jam atsirasti. Tai, ko mums labiausiai reikia, – kiti žmonės. Jie taip arti, tačiau tuo pat metu atrodo ir nepasiekiami. Merkantiliniai ryšiai yra ir stiprūs, ir trapūs.

1991-aisiais įvykusių riausių Los Andžele mastas buvo didesnis nei Wattso riausių 1965-aisiais. Per daugiabučių gyvenamųjų namų kvartalus nusiritusi riausių banga parodė, kad nemaža jaunimo dalis nebuvo integruota. Šen ir ten dirbantieji, nepaisydami masinės bedarbystės, nesutinka su mažesniais atlyginimais mainais už darbo vietų kūrimą. Korėjiečiai įrodė, kad „Pasaulinė korporacija“ skatina ir pelno augimą, ir subruzdinus gamyklose, o „atsilikėliai“ albanai pagimdė modernųjį sukilimą. Kai skaitlinga mažuma, pavargusi nuo virtualios realybės, pradės įgyvendinti galimybes, revoliucija vėl įsisiūbuos – arši ir anonimiška.

KAPITALIZMAS IR KOMUNIZMAS

1997 m.

Komunizmas nėra programa, kurią reikia įgyvendinti arba priversti kitus ją įgyvendinti, o socialinis judėjimas. Tie, kurie plėtoja ir gina teorinį komunizmą, nėra pranašesni už kitus, išskyrus tai, kad jie aiškiau suvokia ir tiksliau kalba; kaip ir kiti, kuriems nelabai rūpi teorija, jie jaučia praktinį komunizmo poreikį. Jie nėra privilegijuoti ir neturi sukaupę žinių, kurios paskatintų revoliuciją, tačiau, kita vertus, jie nebijo tapti „lyderiais“ aiškindami savo pažiūras. Komunistinė revoliucija, kaip ir bet kuri kita, yra realių poreikių ir gyvenimo sąlygų padarinys. Mūsų užduotis – paviešinti egzistuojantį istorinį judėjimą.

Komunizmas nėra įgyvendintinas idealas – jis jau yra, bet ne kaip bendruomenė, o kaip pastangos, užduotis, kuriai reikia pasiruošti. Tai judėjimas, kuris siekia panaikinti gyvenimo sąlygas, nulemtas samdomojo darbo, ir jas panaikinsiantis revoliucijos būdu. Komunizmo aptarimas nėra akademinė diskusija ar debatai apie artimos ateities uždavinius. Tai susiję su tuo, ką mes bandome nuveikti dabar, pavyzdžiui, su mūsų pasipriešinimu darbdaviui, farui ar pašalpų skyrėjui. Tai veikia tik kaip tiltas tarp dabarties ir ateities. Mūsų gebėjimas veikti neramiais laikais irgi priklausys nuo mūsų gebėjimo atsakyti į klausimą „Kur mes einame?“ Mes nesieksime atmesti komunistų partijų, įvairaus plauko socialistų, radikalų kairiųjų ir kitų, kurių programos viso labo tik modernizuoja ir demokratizuoja esamas šiuolaikinio pasaulio ypatybes. Reikalas tas,

kad šios programos yra ne komunistinės, o kapitalistinės.

Šiame tekste pateikti paaiškinimai atsirado ne iš noro ką nors aiškinti. Jų nebūtų ir grupė žmonių nebūtų susitelkusi, norėdama juos sukurti bei išspausdinti, jei ne šiuolaikinę visuomenę ardantys prieštaravimai ir praktinės socialinės kovos, liudijančios naujos ir verčiančios žmones suklusti visuomenės radimąsi senosios įsčiose.

Samdomasis darbas kaip socialiniai santykiai

Pažvelgę į šiuolaikinę visuomenę, akivaizdžiai matome, kad didelė dalis žmonių yra priversta parduoti savo darbo jėgą, kad galėtų gyventi. Visi žmonių asmeniniai fiziniai ir protiniai gebėjimai, kurie turi būti išjudinti naudingų dalykų gamybai ir kūrybai, gali būti panaudoti tik tokiu atveju, jei yra parduodami mainais už uždarbį. Darbo jėga – tokia pati prekė, kaip ir visi kiti produktai. Mums atrodo įprasta ir neišvengiama, kad yra mainai ir samdomasis darbas. Visgi samdomojo darbo įdiegimas neapsiėjo be smurto ir buvo lydimas socialinių konfliktų. Dirbančiojo atskyrimas nuo gamybos priemonių, tapęs savaime suprantamu gyvenimo faktu, iš tiesų buvo ilgos raidos rezultatas ir galėjo būti pasiektas tik prievarta.

Dėl XVI a. Anglijoje, Nyderlanduose ir Prancūzijoje prasidėjusio ekonominio ir politinio smurto šių šalių amatininkai ir valstiečiai neteko

nuosavybės, buvo užgniaužtas elgetavimas ir valkatavimas, vargšams buvo primestas samdomasis darbas. XX a. nuo 1930-ųjų iki 1950-ųjų Sovietų Sąjungoje galiojo darbo kodeksas, numatantis mirties bausmę – tam, kad per kelis dešimtmečius milijonai valstiečių organizuotai pereitų prie pramoninio samdomojo darbo. Toks, atrodytų, dabar savaime suprantamas požiūris, kad individas, turintis tik savo darbo jėgą, norėdamas išgyventi privalo tą darbo jėgą parduoti verslo įmonei, arba įsitikinimas, kad viską galima paversti preke ar kad socialiniai santykiai grįžti mainais, yra ilgo smurtinio proceso padarinys.

Pasitelkdama švietimo sistemą ir politinę ideologiją, šiuolaikinė visuomenė slepia buvusią ir esamą prievartą, nuo kurios priklauso dabartinė situacija. Slepama yra ir jos prigimtis, ir ją palaikantis mechanizmas. Atrodo, lyg viskas remtųsi laisva asmens, kaip darbo jėgos tiekėjo, ir jo pasirinktos gamyklos, parduotuvės ar kontoros sutartimi. Prekė atrodo lyg akivaizdus ir natūralus reiškinys. Tačiau tai nuolat sukelia įvairaus masto nelaimės – prekės sunaikinamos, kad būtų išlaikyta jų kaina, nėra išnaudojamos galimos pajėgos, ir tuo pačiu metu nėra patenkinami esminiai poreikiai. Du kertiniai šiuolaikinės visuomenės principai – mainai ir samdomasis darbas – yra ne tik pasikartojančių ir nuolatinių nelaimių šaltinis, jie taip pat sukūrė sąlygas, kurios daro įmanomą kitokią visuomenę. Svarbiausia, kad didelę

šiuolaikinio pasaulio dalį šie principai verčia priešintis ir suvokti kitą galimybę – komunizmą.

Iš esmės visa žmonių veikla yra bendruomeninė. Žmogiškasis gyvenimas įmanomas tik grupėmis, palaikomomis įvairiais ryšiais. Gyvenimo sąlygų reprodukcija yra iš pagrindų kolektyvinė veikla – ir žmonių giminės, ir jų gyvenimo būdo reprodukcija. Esminis žmonijos bruožas yra tas, kad ji nuolat kuria ir reprodukuoja materialines savo gyvenimo sąlygas. Kai kurie gyvūnai pasitelkia įrankius, bet tik žmogus juos gamina. Tarp individo ar grupės ir poreikių tenkinimo įsiterpia gamybos bei darbo medijavimas, nuolat keičiantis aplinką ir jos pertvarkymo būdus. Kitos gyvybės formos, pavyzdžiui, bitės, taip pat kuria materialias savo gyvenimo sąlygas, tačiau, bent jau kiek žinoma žmonijai, jų evoliucija atrodo sustojusi. Žmogaus atveju – priešingai, darbas yra nuolat kintantis žmogaus aplinkos įsisavinimas ir pritaikymas. Žmonių santykis su „gamta“ yra ir žmonių santykis vienu su kitais, priklausantis nuo gamybinių santykių, taip pat kaip ir jų siūlomos idėjos bei pasaulėvoka priklauso nuo jų gamybinių santykių.

Veiklos kaita lydi pokyčius socialiniame kontekste, t. y. žmonių santykių pokyčius. Gamybos santykiai, į kuriuos įsitraukia žmonės, yra nepriklausomi nuo jų valios – kiekviena karta susiduria su jos pirmtakų paliktomis techninėmis ir socialinėmis sąlygomis. Tačiau jas įmanoma keisti priklausomai nuo materialių gamybinių jėgų teikiamų galimybių. Vadinamamoji „istorija“ yra be-

jėgė – istoriją kuria žmonės, nors ir priklausomai nuo esamų galimybių. Tai nereiškia, kad kiekvieną svarbų gamybinių jėgų pokytį neišvengiamai lydi atitinkami gamybinių santykių pokyčiai. Jei tai būtų tiesa, nebūtų revoliucijų. Senosios visuomenės išauginta nauja visuomenė gali triumfuoti tik dėl revoliucijos, sunaikindama visą politinę ir ideologinę struktūrą, leidusią pasenusius gamybos santykius.

Samdomasis darbas kadaise buvo plėtros išraiška, bet tie laikai jau praėjo. Jis jau seniai tapo kliuviniu, netgi grėsme žmonijai.

Mąstydami apie materialius objektus, mašinas, gamyklas, jose kasdien plušančius dirbančiuosius ir jų gaminamus daiktus, privalome įžvelgti juos reguliuojančius socialinius santykius, o taip pat ir galimybę bei poreikį juos keisti.

Bendruomenė ir bendruomenės sunaikinimas

Nuo žmonijos atsiradimo individai gyveno sąlygiškai savarankiškais ir išsibarsčiusiomis grupėmis, šeimomis (plačiąja prasme – kraujo ryšių siejamomis šeimyninėmis grupėmis) ir gentimis. Gamyba apsiribojo medžiokle, žvejyba ir gėrybių rinkimu. Produktai buvo gaminami ne tam, kad būtų vartojami *atlikus* mainus, t. y. po to, kai jie atsidurdavo rinkoje. Gamyba buvo tiesiogiai sociali, be mainų tarpininkavimo. Bendruomenė paskirstydavo savo darbo vaisius pagal paprastas

taisykles, ir kiekvienas tiesiogiai gaudavo tai, kas jam buvo skiriama. Individualios gamybos nebuvo, t. y. tarp individų nebuvo atskirties, reiškiančios, kad „bendrumas“ tarp jų atsiranda tik per tarpinius mainus pasibaigus gamybinei veiklai, būtent tada, kai lyginamos įvairios individualiai pagamintos prekės. Veikla buvo aptariama (iš tiesų, primetama grupei aktualių poreikių) ir plėtojama bendruomeniškai, jos vaisiais buvo dalijamasi irgi bendruomeniškai.

Daugelis „primityvių“ bendruomenių turėjo galimybę kaupti perviršį, tačiau joms tai paprasčiausiai nerūpėjo. Kaip pažymi Marshallas Sahlinsas, stokamėtis dažnai reiškė perteklių ir daugybę laisvo laiko, nors ano meto „laikas“ turi mažai ką bendra su mūsų laiko supratimu. Keliautojai ir antropologai pastebi, kad maisto ieškojimas ir saugojimas užimdavo gana nedidelę dienos dalį. „Produktyvi“ veikla buvo organiškai persipynusi su grupės santykiais ir jos gyvenamąja aplinka.

Dauguma žmonijos, kaip žinome, perėjo nuo medžioklės bei rinkimo prie žemdirbystės ir dėl to atsirado perteklius, dėl kurio bendruomenės ėmė keistis.

Šis pokytis buvo įmanomas tik dėl mainų, turint omenyje tai, kas bendra įvairiems produktams, gabenamiems iš vienos vietos į kitą. Žmonių veiklos produktai turi vieną bendrą ypatybę – jie yra tam tikro energijos (asmeninės ir socialinės) kiekio rezultatas. Tai *abstrakti* darbo ypatybė – darbo, kuris ne tik sukuria naudingą daiktą, bet

ir eikvoja energiją – *socialinę* energiją. Produkto vertė, nepriklausomai nuo jo paskirties, yra jame glūdintis abstraktaus darbo kiekis, t. y. socialinės energijos, reikalingos jam pagaminti, kiekis. Kadangi šis kiekis gali būti matuojamas tik laiko trukme, produkto vertė yra laikas, socialiai reikalingas jam pagaminti, nustatomas kaip vidurkis tam tikroje visuomenėje tam tikru laikotarpiu.

Plečiantis bendruomenės veiklai ir didėjant poreikiams, ji pradeda gaminti ne tik produktus, bet ir prekes – produktus, kurie turi ne tik vartojamąją, bet ir mainomąją vertę. Prekyba iš pradžių atsirado kaip santykis tarp įvairių grupių, o vėliau įsiskverbė į pačias bendruomenes, tokiu būdu paskatindama specializuotą veiklą, amatus ir socialiai padalytą darbą. Pasikeitė pati darbo esmė. Atsiradus mainų santykiams, darbas tapo *dvilypiu*, kuriantis ir vartojamąją, ir mainomąją vertę. Darbas nebebuvo integruotas į socialinės veiklos visumą, jis virto specializuota sritimi, atsietą nuo likusio individo gyvenimo. Tai, ką asmuo gamina savo ir grupės reikmėms, tapo atsietą nuo jo veiklos produktų, skirtų mainams su kitomis bendruomenėmis. Antroji šios veiklos dalis reiškia aukojimąsi, suvaržymą ir laiko švaistymą. Visuomenė susiskaidė, pasidalijo įvairiomis grupėmis, užsiimančiomis tam tikra veikla, o kartu ir skilo į dirbančiuosius bei nedirbančiuosius. Bendruomenė žlugo.

Bendruomenei būtini mainų santykiai, kad ji galėtų vystytis ir patenkinti didėjančius poreikius.

Tačiau šie mainų santykiai jai yra ir pražūtingi. Jie verčia žmones matyti save ir kitus tik kaip prekių tiekėjus. Manęs nebedomina, kaip bus panaudotas produktas, kurį gaminu mainams, – man rūpi tik tai, kaip panaudoti produktą, kurį gausiu mainais. Savo ruožtu ši antrinė vertė nedomina man jį pardavusio žmogaus, nes jam rūpi tik mano sukurto produkto vartojamoji vertė. Tai, kas vienam yra vartojamoji vertė, kitam – tik mainomoji vertė, ir atvirkščiai⁸. Bendruomenė išnyko tada, kai jos (buvusiųjų) narių domėjimasis vieni kitais tapo pagrįstas materialiaisiais interesais. Neteigiame, kad altruizmas buvo varomoji primityvios bendruomenės jėga ar kad jis turėtų būti varomoji komunizmo jėga. Tačiau vienu atveju interesų eiga suburia individus ir skatina veikti drauge, o kitu juos suskaldo ir verčia kovoti tarpusavyje. Bendruomenėje atsiradus mainams, darbas nustojo būti kolektyvine poreikių tenkinimo veikla ir tapo priemone tenkinti savo poreikius kitų darbu.

Plėtodama mainus, bendruomenė tuo pačiu metu siekė juos apriboti. Ji bandė kontroliuoti ir sunaikinti perteklių, nustatydavo griežtas prekių apyvartos taisykles. Tačiau mainai paėmė viršų. Ten, kur mainai neišplito, bendruomenės tapo neaktyvios ir galiausiai buvo sugniuždytos įsiveržus prekynei visuomenei.

Jei produktai nėra gaminami atskirai ir nėra darbo pasidalijimo, neįmanoma palyginti dviejų

produktų vertės, nes jie sukuriama ir platinami bendrai. Tokioje situacijoje nėra mainų, kurių metu išmatuojamos dviejų produktų darbo laiko sąnaudos ir tuomet jais atitinkamai apsieikiama. Abstraktus darbo pobūdis atsiranda tik tada, kai to pareikalauja socialiniai santykiai. Tai įmanoma tik tada, kai kartu su technine pažanga gamybių jėgų vystymasis pareikalauja iš žmonių specializuotis gaminti tam tikrą produktą ir keistis savo veiklos produktais vieniems su kitais bei su kitomis grupėmis, kurios pamažu tampa valstybėmis. Dėl šių dviejų prielaidų vertė – vidutinis darbo laikas – tampa matu. Šio reiškinio esmė yra praktiniai žmonių santykiai ir jų realūs poreikiai.

Vertė atsiranda ne dėl to, kad ji yra parankus matas. Kai primityvios bendruomenės socialiniai santykiai išsiplėčia ir pagausėja, vertė tampa nepakeičiama žmonių veiklos tarpininke. Nenuostabu, kad vidutinis socialiai reikalingas darbo laikas tada pasitelkiamas kaip matas, kadangi šiame etape darbas yra esminė materialinės gerovės kūrimo sąlyga, kaip vienintelis bendras įvairių veiklų faktorius: bendra visų jų ypatybė yra tam tikro žmogaus darbo jėgos kiekio sunaudojimas, nepriklausomai nuo būdo, kaip ši jėga panaudojama. Vertė simbolizuoja darbo abstrakciją, jo bendrąjį ir socialinį pobūdį, nepaisydama visų charakteringų skirtumų tarp objektų, kuriuos darbas gali pagaminti.

⁸ Karl Marx, *The Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, International Publishers, 1964.

Prekės

Ekonominė ir socialinė pažanga didina žmonių veiklos našumą ir gebėjimą jungti darbo proceso elementus, visų pirma – darbo jėgą. Vėliau iškyla skirtumai (bei priešprieša) tarp dirbančiųjų ir nedirbančiųjų, tarp tų, kurie organizuoja darbą, ir tų, kurie jį atlieka. Pirmieji miestai ir didžiuliai drėkinimo projektai gimė būtent dėl šio gamybinio našumo padidėjimo. Susiformavo prekyba kaip ypatinga veikla: atsirado žmonės, gyvenantys ne iš gamybos, o iš tarpininkavimo tarp įvairių gamybos sričių.

Didelė produktų dalis yra tiesiog prekės. Kad būtų realizuojama jų vartojamoji vertė – galimybė patenkinti poreikį – prekės turi būti perkamos, t. y. realizuojama jų mainomoji vertė. Kitaip tariant, nors jos yra materialūs ir konkretūs objektai, visuomenės požiūriu jų nėra, jos nepasiekiamos. Žmogus neturi teisės jomis naudotis. Šis faktas įrodo, kad prekė yra ne tik daiktas, bet visų pirma – socialinis ryšys, kurį apibrėžia aiškūs mainų dėsningumai, o ne poreikių tenkinimo logika. Vartojamoji vertė tampa antrine vertės ypatybe. Produktyvios veiklos aplinka atskiriama nuo vartojimo, darbo sfera atsiejama nuo nedarbo. Nuosavybė yra teisinis šios atskirties tarp įvairių veiklų, žmonių ir gamybos sričių karkasas. Vergas tėra prekė jo saviņinkui, perkančiam žmogų, kad priverstų jį dirbti.

Tarpininkavimą produktyvios veiklos organizavimo srityje (mainuose) lydi tarpininkavimas

žmonių organizavimo srityje: valstybė nepamainoma kaip jėga, suburianti visuomenės elementus valdančiosios klasės naudai. Vienijimosi poreikis atsiranda suardžius primityvios bendruomenės darną. Visuomenė priversta palaikyti savo sanglaudą sukurdamą joje tarpstančią instituciją.

Mainai tampa akivaizdūs ir realūs atsiradus pinigams. Vertė yra abstrakcija, kuri materializuojasi pinigų pavidalu ir atskleidžia savo polinkį į nepriklausomybę – siekį atsiskirti nuo to, iš ko kilo ir ką ženklina, t. y. nuo vartojamųjų verčių ir realių produktų. Palyginus su paprastais mainais, kada tam tikras A produkto kiekis mainomas į tam tikrą B produkto kiekį, pinigai suteikia universalią galimybę – už tam tikrą pinigais išreikštą abstraktaus darbo laiko kiekį galima įsigyti bet ką. Pinigai – tai darbo laikas, atsietas nuo darbo ir išreikštas ilgalaikiu, išmatuojamu ir lengvai transportuojamu pavidalu. Pinigai yra matoma ir net apčiuopiama bendro visų (ne dviejų ar kelių, o absoliučiai visų) prekių dėmens apraiška. Pinigai suteikia jų saviņinkui galimybę kontroliuoti kitų žmonių darbą, nepriklausomai nuo laiko ir vietos. Pinigai leidžia nepaisyti laiko ir erdvės apribojimų. Įvairūs įtakingi centrai nuo Antikos iki Viduramžių siekė įdiegti universalią ekonomiką, tačiau neįgyvendino savo tikslo. Imperijų irimas ir sunykimas iliustruoja šią nesėkmių virtinę. Tik kapitalizmui nuo XVI a. (aktyviausiai – XIX–XX a.) pavyko sukurti pagrindą tvirtai ir universaliai ekonomikai.

Kapitalas

Kapitalas – tai gamybiniai santykiai, leidžiantys įtvirtinti naują ir ypač efektyvų ryšį tarp *gyvojo* (*living*) darbo ir *praeities* (*past*) darbo (kurį sukaupė ankstesnės kartos). Tačiau, kaip ir mainų atveju, kapitalo iškilimas buvo ne sprendimų ar konkretaus plano padarinys, o realių socialinių santykių, Viduramžių pabaigoje paskatinusių kokybiškai naują plėtrą tam tikrose Vakarų Europos valstybėse, pasekmė.

Pirkkliai buvo sukaupę daug piniginių lėšų (įvairiomis formomis) ir išstobulinę bankininkystę bei kreditavimą. Šios lėšos buvo panaudotos: buvo išrastos pirmosios (tekstilės) staklės, ir tūkstančiai neturtingų žmonių (buvusių valstiečių ar amatininkų) neteko savo darbo įrankių ir buvo priversti sutikti su naujais gamybiniais santykiais – samdomuoju darbu. Tam būtina sąlyga buvo staklių (o vėliau – ir gamyklų) pavidalu sukauptas darbas. Šis praeities darbas buvo pajungiamas panaudojant gyvąjį darbą tų žmonių, kurie nesugebėjo sukaupiti tiek žaliavų ir gamybos priemonių. Iki tol mainai dar nebuvo nei gamybos motyvas, nei ją reguliuojanti aplinkybė. Vien tik prekyba, paprasta prekių gamyba (kuri skiriasi nuo kapitalistinės prekių gamybos) buvo nepajėgi suteikti stabilumą ir išliekamumą, kurių reikalavo sutankėję visuomeniniai ryšiai ir pasaulio vienijimasis. Tai buvo pasiekta dėl kapitalistinės prekių gamybos, užurpuojant produktyvią žmonių veiklą.

Vergas neparduoda savo darbo jėgos – jo savininkas nusiperka vergą ir priverčia jį dirbti. Kapitalistinėje sistemoje gyvasis darbas perkas kontroliuojant gamybą, kurią tas darbas stimuliuoja. Kapitalisto vaidmuo gana svarbus, tačiau antrinis: „kapitalistas tėra kapitalo funkcija“, visuomeninės gamybos vadovas. Visgi svarbiausias čia yra gyvojo darbo naudojamas praeities darbas. Investuoti, kaupti – šiais šūkais vadovaujasi kapitalas (pirmenybė, kuri vadinamosiose socialistinėse valstybėse buvo teikiama sunkiajai pramonei, yra ne kas kita kaip kapitalizmo plėtros ženklas). Tačiau kapitalo tikslas nėra kaupti vartojamąsias vertes. Kapitalas stato gamyklas ir geležinkelius tik tam, kad kauptų vertę. Kapitalas visų pirma yra suminė vertė (abstraktaus darbo, išreikšto pinigais, finansiniu kapitalu, akcijomis, obligacijomis ir kt.), kuri siekia padidėti. Ciklo pabaigoje suminė vertė x turi duoti $x + \text{pelną}$. Tam, kad save valorizuotų, vertė perka darbo jėgą.

Ši prekė gana ypatinga, nes jos vartojimas sukuria darbą, taigi ir naują vertę; tuo tarpu gamybos priemonės sukuria ne daugiau nei jų pačių vertę. Taigi darbo jėga sudaro sąlygas atsirasti papildomai vertei. Buržuazijos materialinės gerovės šaltinis kaip tik ir yra ši pridedamoji vertė: skirtumas tarp samdinio darbu sukuriamos vertės ir vertės, reikalingos jo darbo jėgos reprodukcijai. Darbo užmokestis padengia tik šios reprodukcijos išlaidas (dirbančiojo ir jo šeimos gyvenimo lėšos).

Iš šios analizės nesunku padaryti išvadą, jog esmė ne tai, kad kapitalistas nusavina pridėjamąją vertę kaip individas. Komunizmas neteigia, kad dirbantieji privalo visiškai ar iš dalies atsiimti pridėjamąją vertę, dėl vienos akivaizdžios priežasties – dalis išteklių turi būti panaudoti įrangai atnaujinti, naujai gamybai ir pan. Problema nėra ta, kad saujelė žmonių pasiima neproporcingai didelę pridėamosios vertės dalį. Pašalinus šiuos žmones, bet palikus galioti tą pačią sistemą, dalis pridėamosios vertės būtų atiduota dirbantiems, o kita – investuota į bendruomeninį ir socialinį aprūpinimą, gerovę ir pan. Būtent tai ir siūlo kairiųjų programos, tarp jų ir oficialiosios komunistų partijos. Iš tiesų, vertės sistemos logika bet kuriuo atveju skatina gamybos plėtrą, vedamą maksimalios valorizacijos tikslo. Tol, kol visuomenės pamatas yra dviejų procesų – realaus darbo proceso ir valorizacijos proceso – susiliejimo mechanizmas, vertė dominuos visuomenėje. Kapitalas sukėlė permainas – užvaldė gamybą ir tuo būdu nuo XIX a. formavo pasaulį pasitelkęs pramoninę gamybą, transportą, saugojimą ir greitą informacijos sklaidą. Tačiau kapitalistiniame ciklui poreikių tenkinimas tėra šalutinis produktas, o ne varomoji jėga. Esminis siekis yra vertės didinimas; o poreikių tenkinimas geriausiu atveju tėra priemonė, nes produkcija turi būti parduodama.

Verslo įmonė yra kapitalistinės gamybos vieta ir ašis; bet kuri pramonės ar žemės ūkio įmonė veikia kaip suminės vertės, ieškančios augimo

kelių, vienijantis veiksnys. Įmonė turi siekti pelno. Reikia dar kartą pabrėžti, kad pelno dėsniis neturi nieko bendra su kelių „stambių“ kapitalistų veikla, o komunizmas nesiekia atsikratyti šių nutukusių skrybėliuotų cigarų mėgėjų. Problema ne individualūs kapitalistų pelnai, o suvaržymas, gamybai ir visuomenei primestas diktatas, nurodinėjimas kaip dirbti ir ką vartoti. Visa demagogija apie turtuolius ir vargšus tėra vandens drumstimas. Komunizmas nereikia pinigų atėmimo iš turtingųjų ir jų išdalijimo (revoliucionierių pagalba) vargšams.

Konkurencija

Įvairios įmonės konkuruoja tarpusavyje: kovoje už rinkos dalį kiekviena įmonė susiduria ir kovoja su kitomis. Jau rašėme, kaip buvo atskirti įvairūs žmonių veiklos aspektai. Mainų santykiai pagilina visuomenės padalijimą į specializuotų profesijų atstovų grupes, o tai savo ruožtu skatina prekių sistemos atsiradimą. Vis dėlto net ir išsivysčiusių šalių kaimo vietovėse vis dar nėra realios konkurencijos tarp veiklų, kurios yra atskiros, bet kartu aiškiai padalytos į kepėjo, batsiuvio ir kt. Kapitalizmas ne tik paskirsto visuomenę į įvairių profesijų atstovus, bet ir skatina nuolatinę įvairių pramonės sričių tarpusavio kovą. Bet kuri suminė vertė įmanoma tik konkuruojant. Tai, ką ideologija vadina savanaudiškumu ar visų kova prieš visus, yra neatsiejama pasaulio, kuriame tenka

grumtis dėl galimybės parduoti, ypatybė. Taigi ekonominis smurtas ir ginkluotas smurtas, kaip pirmojo padarinys, yra integralios kapitalistinės sistemos dalys.

Praeityje konkurencija yra davusi teigiamų rezultatų: leido išardyti feodalinius apribojimus bei korporatyvinius suvaržymus ir suteikė galimybę kapitalui užkariauti pasaulį. Dabar konkurencija tapo švaistymo šaltiniu, skatinančiu nenaudingų ar žalingų produktų, kurių valorizacija greitesnė, kūrimą ir kliūtimi kuriant svarbius produktus, kai susidaro nepalankus pasiūlos ir paklausos santykis.

Konkurencija reiškia produktyvių sistemų padalijimą į savarankiškus centrus – konkuruojančius polius (*punkte*), siekiančius padidinti savo suminę vertę. Nei „organizavimas“, nei „planavimas“, nei jokia kontrolė nepajėgi to sustabdyti. Valstybės valdžia, „žmonių valdžia“ ar „tautos valia“ taip pat nėra pajėgios išspręsti šią problemą. Konkurencijos varomoji jėga nėra individų ar kapitalistų laisvė, tai – kapitalo laisvė. Kapitalas gali išlikti tik rydamas save patį. Forma naikina savo turinį, kad išliktų kaip forma. Ji sunaikina medžiaginius savo dėmenis (gyvąjį ir praeities darbą), kad išliktų kaip save valorizuojanti suminė vertė.

Visi tarpusavyje konkuruojantys kapitalai turi tam tikrą pelno normą, tačiau jie migruoja iš vienos srities į kitą siekdami didžiausios įmanomos pelno normos. Kapitalas ieško pelningiausios srities ir apleidžia kitas. Kai tam tikra sritis perso-

tinama, kapitalo pelningumas sumažėja ir jis persimeta į kitą sritį (šią dinamiką koreguoja, bet jos nepanaikina monopolijos). Šio nenutrūkstamo proceso rezultatas yra pelno normos stabilizacija ties vidutine (pelno) norma tam tikroje visuomenėje tam tikru laikotarpiu. Kapitalo grąža priklauso ne nuo pelno normos, kurią jis pasiekia savo įmonėje, o nuo vidutinės socialinės normos, proporcingos į įmonę investuotai suminei vertei. Taigi dirbančiuosius išnaudoja ne vienas kuris nors kapitalas, o visas esamas kapitalas. Kapitalų judėjime kapitalas veikia ir atsiskleidžia kaip socialinė jėga, dominuojanti visoje visuomenėje, ir tokiu būdu tampa vientisas, nepaisant konkurencijos, kuri kapitalą priešpriešina jam pačiam. Kapitalas susivienija ir tampa socialine jėga. Konfliktuose su proletariatu ar kitais kapitalistiniais (nacionaliniais) vienetais jis veikia kaip sąlygiškai vienybės visuma. Kapitalas formuoja visos visuomenės santykius ir poreikius vadovaudamasis savo interesais. Šis mechanizmas veikia kiekvienoje šalyje: kapitalas nukreipia valstybę ir tautą ne tik prieš kitus nacionalinius kapitalus, bet ir prieš proletariatą. Prieštaravimai tarp kapitalistinių valstybių paverčia karą kraštutiniu problemų, išylančių nacionaliniams kapitalams konkuruojant tarpusavyje, sprendimo būdu.

Niekas nesikeis, kol bus gamybiniai vienetai, siekiantys didinti savo atitinkamą vertės prieaugį. Kas įvyktų, jei valstybė („demokratinė“, „dirbančiųjų“, „proletarinė“) perimtų visas įmones savo

žinion, išlaikydama jas kaip įmones? Galimi du variantai: valstybinės įmonės paklustų pelno bei vertės dėsniui ir tada niekas nepasikeistų. Arba būtų atsakyta paklusti šiam dėsniui jo nesunaikinant – tokiu atveju viskas sugriūtų⁹.

Įmonės veikla yra organizuojama racionaliai – kapitalas dirbantiesiems primeta savo tironiją. Už jos ribų – rinkoje, kur susitinka įvairios įmonės, tvarka tėra nuolatos ir periodiškai malšinamas pakrikimas, lydimas krizių. Tik komunizmas, panaikindamas įmonę kaip atskirą vienetą, gali sunaikinti šią valdomą suirutę.

Krizės

Viena vertus, kapitalas socializavo pasaulį. Kita vertus, pasaulis susiskirstė į konkuruojančias įmones, siekiančias gaminti pelningus produktus ir kuo daugiau jų parduoti. Kiekviena įmonė stengiasi valorizuoti savo kapitalą kuo palankesnėmis sąlygomis. Kiekviena iš jų dažniausiai pagamina daugiau nei rinkai reikia, ketina viską parduoti ir tikisi, kad tik jos konkurentams teks kentėti nuo perprodukcijos¹⁰.

Kaip tik dėl to atsiranda prekybą skatinanti veikla. Neproduktyvių (tiek fizinį, tiek protinį dar-

9 „Šiuolaikinė valstybė /.../ yra /.../ idealus viso nacionalinio kapitalo įsikūnijimas“ (Friedrich Engels, *Selected Writings*, Pelican, 1967, p. 217–218).

10 Paulas Mattickas pateikia puikią kapitalizmo krizių analizę, tačiau neįstengia suvokti komunizmo dinamikos: Paul Mattick, *Marx and Keynes*, Porter Sargent, 1969.

bą atliekančių) dirbančiųjų, kurie padeda vertei cirkuliuoti, skaičius smarkiai išauga palyginti su verte kuriančiais (fizinį ar protinį darbą atliekančiais) dirbančiaisiais. Minėta cirkuliacija nereiškia fizinio prekių judėjimo. Transporto pramonė sukuria realią vertę, nes prekių gabenimas iš vienos vietos į kitą padidina jų vertę ir yra susijęs su realiu jų vartojamosios vertės pakitimu: prekės priimanamos kitoje vietoje nei buvo pagamintos, o tai, žinoma, daro jas naudingesnes. Cirkuliacija yra susijusi su verte, o ne su fiziniu perkėlimu. Pavyzdžiui, sandėliuojamas daiktas faktiškai nepajuda iš vietos, jei pasikeičia sandėlio savininkas. Sandėrio metu daiktas buvo parduotas ir nupirktas, tačiau jo vartojamoji vertė nepakito, o mainomoji vertė – nepadidėjo. Transportavimo atveju – kas kita.

Problemos, atsirandančios perkant ir parduodant, t. y. realizuojant produkto vertę rinkoje, sudarė sąlygas atsirasti sudėtingai struktūrai, kuri neapsieina be kreditavimo, bankininkystės, draudimo ir reklamos. Kapitalas tampa savotišku parazitu, pasisavinančiu vis didėjančią visuomenės išteklių dalį vertės valdymo kaštų vardan. Sąskaittyba, kuri yra reikalinga bet kuriai išvystytai socialinei organizacijai, virto griauinančia biurokratine mašina, stingdančia visuomenę ir tikruosius jos poreikius, užuot padėjusi juos tenkinti. Tuo pačiu metu kapitalas tampa vis daugiau koncentruotas ir centralizuotas: monopolijos palengvina perprodukcijos problemas, tačiau kartu ir paaštrina

jas. Šią keblią situaciją kapitalas sprendžia per periodines krizes, kurios laikinai išsprendžia problemą pakoreguodamos pasiūlos ir paklausos santykį (taip išsprendžiama tik *mokios* paklausos problema, kadangi kapitalizmui žinomas tik vienas produktų cirkuliacijos būdas – pirkimas–pardavimas; jam nerūpi, jei nėra patenkinama *tikroji* paklausa (poreikiai); tiesą sakant, kapitalas pasižymi nepakankama gamyba tikrųjų poreikių, kurių jis netenkina, atžvilgiu).

Kapitalistinės krizės yra daugiau nei prekių krizės. Krizių ypatybė ta, kad jos susieja gamybą su verte tokiu būdu, jog gamybos procesus reguliuoja vertė. Tai paaiškėja palyginus kapitalistines krizes su kai kuriomis ikikapitalistinio laikotarpio krizėmis. Sumažėjusi žemės ūkio produktų gamyba buvo prasto derliaus pasekmė. Valstiečiai pirkto mažiau pramonės gaminių, pavyzdžiui, aprangos, ir tai reiškė sunkmetį pramonei, kuri vis dar buvo labai silpna. Šios krizės buvo gamtos (klimato) reiškinių padariniai. Pirkliai spekulavo grūdais ir sandėliavo juos, kad padidintų jų kainą. Galiausiai, kai kur tai sukėlė badą. Prekės ir pinigai yra sąlyga krizėms atsirasti: tarp dviejų veiksmų – pardavimo ir pirkimo – yra atotrūkis, išreikštas laike. Pirklio, siekiančio didinti savo pelną, požiūriu grūdų pardavimas ir pirkimas yra du skirtingi procesai; juos skiriantis laiko tarpas yra nustatomas atsižvelgiant tik į numatomo pelno dydį ir normą. Gamybą ir vartojimą skiriančio laikotarpio metu mirdavo žmonės. Tačiau šiuo atve-

ju merkantilinė sistema veikė tik kaip sunkinanti gamtinių sąlygų sukeltos krizės aplinkybė. Tokių situacijų pasitaikydavo ikikapitalistiniame arba silpno kapitalizmo kontekste, pavyzdžiui, tokiose šalyse kaip maoistinė Kinija ar stalinistinė Sovietų Sąjunga, kur prastas derlius galėjo turėti didelę įtaką ekonomikai.

Kapitalistinė krizė, kita vertus, yra priverstinės jungties tarp vertės ir gamybos padarinys. Panauginėjime automobilių gamintojo pavyzdį. Konkurencija jį verčia didinti produktyvumą ir siekti maksimalios vertės minimaliomis sąnaudomis. Krizė prasideda tada, kai kaupimas vyksta nepakankamai sumažinus gamybos išlaidas. Nors pro gamyklos vartus kasdien išrieda ir pirkėjų suranda tūkstančiai automobilių, jų gamyba ir pardavimas pakankamai nevalorizuoja šio kapitalo, jei lyginsime su kitais. Tuomet įmonė racionalizuoja gamybą, didina investicijas, kompensuoja pelno praradimą parduotų automobilių skaičiumi, skolinasi, jungiasi su kitomis įmonėmis, gauna vyriausybės paramą ir t. t., kol galiausiai gamina tiek, tarsi paklausa augtų amžinai, ir patiria vis didesnius nuostolius. Krizes sukelia ne rinkų nualinimas ar pernelyg dosnūs atlyginimai, o pelno mažėjimas (prie kurio prisideda dirbančiųjų kovingumas): kapitalas (kaip suminė vertė) susiduria su vis didėjančiais sunkumais valorizuoti save vidutine pelno norma.

Krizės ne tik iliustruoja vartojamosios ir mainomosios vertės jungties, kitaip tariant, produkto

naudingumo ir tinkamumo mainams jungties surimą. Jos ne tik parodo, kad šio pasaulio logika paremta įmonių poreikiu didinti vertę, o ne patenkinti žmonių poreikius ar praturtinti kapitalistus, kaip aiškina vulgarieji kapitalizmo kritikai. Svarbu pabrėžti, kad jos skiriasi nuo ikikapitalistinių krizių. Pastarųjų priežastys yra neišvengiamos aplinkybės (pavyzdžiui, prastas derlius), kurias merkantiliniai santykiai tik paaštrina. Šiuolaikinės krizės neturi neišvengiamo racionalaus pagrindo. Jų priežastis nebėra gamtinė, ji – socialinė. Yra visi pramoninei veiklai būtini elementai – žaliavos, įranga, dirbantieji, tačiau jie nėra tinkamai organizuojami ar panaudojami, nebent tik iš dalies. Šie elementai yra ne tik daiktai, materialūs objektai, bet ir socialinis santykis. Iš tikrųjų, šioje visuomenėje jie yra tik jei juos apjungia vertė. Šis reiškinys nėra „pramoninis“ ir nėra susijęs su techniniais gamybos reikalavimais. Tai – socialinis santykis, kuriuo visas gamybinis kompleksas ir net visa socialinė struktūra (jei pripažinsime, kad gamyba yra persmelkusi visuomenę) yra valdomi merkantilinės logikos. Vienintelis komunizmo tikslas yra suardyti šį prekinį santykį ir tokiu būdu pertvarkyti bei pakeisti visą visuomenę (plačiau apie tai – vėliau).

Verslo įmonių, kaip vertės centrų ir instrumentų, tinklas tampa galingesne už visuomenę jėga. Įvairūs žmonių poreikiai (būsto, maisto, „kultūros“) įmanomi tik perėję per šią sistemą, kartais

net jos suformuoti¹¹. Ne poreikiai lemia gamybą, o poreikius formuoja gamyba – dėl tikslo didinti vertę. Statoma daugiau biurų, o ne taip reikalingų būstų. Be to, nemažai namų ir tūkstančiai butų stovi tušti 10 mėnesių per metus, nes jų savininkai ar nuomininkai yra vieninteliai turintys teisę juose gyventi. Kapitalas visame pasaulyje iš esmės ignoruoja žemdirbystę, kultivuodamas ją tik ten, kur galima valorizacija, o milijonai žmonių tuo pat metu badauja. Automobilių pramonė – sritis, pirmaujančiose šalyse išplėtotą daug geriau nei to reikalauja žmonių poreikiai, kadangi šios pramonės šakos pelningumas leidžia jai plėstis nepaisant vidinių jos prieštaravimų. Menkai išsivysčiusios šalys gali statyti tik tokias gamyklas, kurios duoda vidutinę pelno normą. Perprodukcijos tendencija be perstojo skatina karo ekonomikos plėtrą beveik visose išsivysčiusiose šalyse. Prireikus šios griaušančios jėgos paleidžiamos į darbą, kadangi karai yra viena iš priemonių krizėms suvaldyti.

Jau kelis dešimtmečius pats samdomasis darbas yra virtęs absurdu. Vieni dirbantieji priversti dirbti alinančią darbą gamyklose, tuo tarpu kiti (jų ypač gausu tokiose šalyse kaip JAV) dirbaujami neproduktyviame sektoriuje, kurio paskirtis yra stimuliuoti prekybą ir įtraukti dirbančiuosius, kuriuos atmetė mechanizavimo ir automatizavimo procesai; tokiu būdu sukuriamą vartotojų masę,

¹¹ Fredy Perlman, *The Reproduction of Daily Life*, Black&Red, 1969.

ir tai yra dar vienas „križių valdymo“ aspektas. Kapitalas užvaldo visus mokslus ir metodikas: tyrimus gamybos srityje jis kreipia pelno maksimizavimo link, o neproduktyviame sektoriuje skatina vadybos ir rinkodaros vystymą. Todėl žmoniją galima būtų suskirstyti į tris grupes:

- ✓ produktyvūs dirbantieji, dažnai darbe fiziškai nualinami;

- ✓ neproduktyvūs dirbantieji, kurių didžioji dalis yra tik eikvojimo šaltinis;

- ✓ masė žmonių, pragyvenančių ne iš samdomojo darbo pajamų, t. y. negaunančių darbo užmokesčio (*non-wage earners*). Dalis jų gyvena išsivysčiusiose šalyse, tačiau dauguma – varginguose kraštuose. Kapitalas negali jų integruoti, tad šimtai tūkstančių periodiškai sunaikinami karuose, kuriuos tiesiogiai ar netiesiogiai sukelia imperialistinė kapitalistinio pasaulio ekonomikos organizacija.

Kai kurių atsilikusių šalių, pavyzdžiui Brazilijos, pažanga yra apčiuopiama, tačiau jos kaina – milžiniška: iš dalies arba visiškai sunaikintos ankstesnės gyvenimo būdo formos. Įvedus prekinę ekonomiką iš vargingų žemdirbių atimtos pragyvenimo priemonės ir jie stumiami į perpildytą didmiesčių skurdo liūną. Tik mažumai pasaulio gyventojų yra „pasisekę“ – jie turi darbą gamyklose ar kontorose, likusieji yra bedarbiai arba darbo turi nepakankamai.

Proletariatas ir revoliucija

Kapitalas sukuria verslo įmonių, veikiančių tik dėl pelno ir pelnui, tinklą (saugomą valstybių, kurias iš principo galima vadinti antikomunistinėmis organizacijomis), o kartu ir formuoja masę žmonių, kurie priversti priešintis kapitalui. Ši masė nėra vienalytė, tačiau ji susivienys per komunistinę revoliuciją, nors atskiros jos grupės nevaids vienareikšmio vaidmens.

Revoliucija – tai realių poreikių nepatenkinimo pasekmė; ji gimsta iš nepakeliamų materialių gyvenimo sąlygų. Tą patį galime pasakyti ir apie proletariatą, kurį pagimdo kapitalas. Daugybė pasaulio gyventojų privalo parduoti savo darbo jėgą, kad išgyventų, nes neturi gamybos priemonių. Vieni parduoda savo darbo jėgą ir yra produktyvūs, kiti, ją pardavę, lieka neproduktyvūs. Dar kiti žmonės neturi galimybės parduoti savo darbo jėgą (kapitalas perka gyvąjį darbą tik tada, kai gali tikėtis valorizuoti save priimtina norma, t. y. pasiekti vidutinę pelno normą) – šie žmonės lieka gamybos užribyje.

Jei sutapatinsime proletarą su gamyklos dirbančiuoju (ar net blogiau – su fizinį darbą dirbančiu nekvalifikuotu darbininku) arba su varguoliu, nepavyks įžvelgti griaunamojo faktoriaus. Proletariatas iš principo neigia šią visuomenę. Tai ne šiaip varguolių sambūris, o žmonės, esantys beviltiškoje padėtyje, neturintys jokių resursų (prancūziškai jie vadinami *les sans-réserves*, o itališkai –

senza riserve)¹², neturintys ko prarasti, išskyrus juos kaustančias grandines; tai žmonės, kurie kapitalui yra niekas, kurie nieko neturi ir kurių vienintelė galimybė išsilaisvinti – tai sugriauti visą socialinę tvarką. Proletariatui lemta panaikinti esamą visuomenę, nes ji atima iš proletariato beveik visus pozityvius gyvenimo aspektus. Taigi proletariatas sunaikins ir patį save. Visos proletariata (koks jis yra) šlovinančios teorijos (buržuazinės, fašistinės, stalinistinės ar kairiosios), priskiriančios jam teigiamą vaidmenį vertybių gynimo ar visuomenės atnaujinimo procese, yra kontrrevoliucinės. Proletariato garbinimas tapo viena efektyviausių ir pavojingiausių kapitalo kovos priemonių. Šiais laikais dauguma proletarų dirba menkai apmokamą darbą, daugelis jų – gamybos srityje, tačiau jų priklausymą proletariatui lemia ne priklausymas menkai apmokamų dirbančiųjų grupei, o tai, kad jie yra „atkirsti“, susvetimėję, neturintys galimybės nei daryti įtaką savo gyvenimui, nei suteikti prasmę veiklai, kuria užsidirba pragyvenimui.

Proletariato apibrėžimas turi mažai ką bendra su sociologija. Be komunizmo galimybės „proletariato“ teorijos būtų tolygios metafizikai.

12 „Neturinčių jokių resursų“ sąvoką po Antrojo pasaulinio karo suformulavo italų komunistas Amadeo Bordiga. A. Bordiga siekė ne sukurti naują proletariato apibrėžimą, o grįžti prie jo ištakų. Tai, apie ką kalbama „Kapitale“, galime ir privalome suprasti ankstesnių proletariato analizių kontekste, pavyzdžiui, tekste „Contribution to the Critique of the Hegelian Philosophy of Law: Introduction“ (1843).

Vienintelis mūsų įžvelgiamas šios minties patvirtinimas yra tai, kad visais atvejais, kai proletariatas *savarankiškai* imdavo kliudyti visuomenės valdymui, jis visuomet neigė esamą tvarką, nesiūlė jai pozityvių vertybių ar vaidmens ir visuomet apgraibomis siekė kažko kito.

Proletariatas kuria vertę ir yra pajėgus atsi-kratyti ją besiremiančia pasaulio tvarka, jis apima, pavyzdžiui, bedarbius ir galybę namų šeimininkių, kadangi kapitalas samdo ir atleidžia pirmuosius ir naudoja antrųjų darbą tam, kad augtų absoliuti darbo vertė.

Kita vertus, buržuazija yra valdančiųjų klasė ne todėl, kad yra turtinga palyginti su likusiais gyventojais. Turtus jiems sukrauna priklausymas buržuazijai, o ne atvirkščiai. Buržuazija yra valdančioji klasė, nes kontroliuoja ekonomiką – darbuotojus ir įrangą. Nuosavybė, kalbant iš esmės, tėra tik klasinės galios forma, pastebima tam tikrose kapitalizmo formose.

Proletariatas – tai ne dirbančiųjų klasė, o veikiau darbo kritikos klasė. Proletariatas nuolatos grasina senajam pasauliui, bet tik *potencialiai*. Grasinimas tampa tikrove padidėjus socialinei įtampai ir prasiveržus nepasitenkinimui, kai pats kapitalas priverčia proletariatą veikti komunizmo link. Proletariatas tampa griaujamąja nusistovėjusios visuomenės jėga tik tada, kai susivienija, pradeda organizuotis, tačiau ne tam, kad taptų dominuojančia klase, kaip savo laikais padarė buržuazija, o tam, kad panaikintų klasinę visuomenę

ir sukurtų vienintelį socialinį veikėją – žmoniją. Kol toks konfliktas dar neįvyko, proletariatas tėra tik sudėtinis kapitalo elementas – sistemos smagris. Šią ypatybę kaip tik ir šlovina kapitalas, garbinantis dirbantįjį tik kaip esamos socialinės sistemos varžtelį.

Nors radikali mintis ir turėjo sąlyčio taškų su „dirbančiųjų kontrolės“ idėjomis bei *leiborizmu* (kita intelektualizmo puse), tačiau ji neliaupsino dirbančiųjų klasės ir nelaikė fizinio darbo begalinio gėriu. Ji suteikė produktyviems dirbantiems lemiamą (bet ne išskirtinį) vaidmenį, nes jų dalyvavimas gamybos procese suteikia galimybę jį pakeisti iš pagrindų. Tik šia prasme „mėlynosios apykaklės“ (*blue-collar*), daugeliu atveju dėvintos baltus darbinius drabužius (kartais – kaklaraiščius), vaidina esminį vaidmenį dėl savo specifinių užduočių socialinėje aplinkoje. Vis dėlto atskirti darbą nuo nedarbo darosi vis sudėtingiau, nes plinta bedarbystė, laikinas darbas, bet kuriuo gyvenimo tarpsniu pasitaikantis profesinis rengimas, nevisos darbo dienos darbas, priverstinis ankstyvas išėjimas į pensiją ir keistas socialinių pašalpų ir bedarbio skatinimo įsidarbinti mišinys, dėl kurio žmonės nuolatos migruoja tarp bedarbystės ir vargano gyvenimo dirbant, nes bedarbio pašalpa kartais prilygsta pajamoms, gaunamoms už menkai apmokamą darbą.

Gali būti, kad netrukus įžengsime į skaidymosi ir ribų naikinimo tarpsnį, panašų į tą, kurį savo ankstyvuosiuose raštuose aprašo Marxas.

Kiekvienu svarbiu istorinių neramumų laikotarpiu (XIX a. 5-ajame dešimtmetyje ar po 1917-ųjų) proletariato padėtis atspindi socialinių ribų irimą (dalies dirbančiųjų bei vidurinėsios klasės atstovų padėtis smarkiai pablogėja ar iškyla tokia grėsmė) ir tradicinių vertybių silpnėjimą (kultūra nebėra vienijimo faktorius). Gyvenimo sąlygos, kuriose atsiduria *proliai*¹³, neigia senosios visuomenės gyvenimo sąlygas. Ne hipiai ar pankai, o pats šiurkštus kapitalizmas sukuria dirbtinę darbo etiką. Nuosavybė, šeima, tauta, moralė ir politika (buržuazine prasme) proletariato lygmeniu yra pasmerkta suirti.

Bendruomenės formavimasis

Pirmą kartą bendruomenė yra per daug skurdi ir silpna, kad pasinaudotų potencialiais darbo privalumais. Jos santykis su darbu – elementarus ir organiškasis. Darbas nėra kristalizuojamas ar kaupiamas ir kitoms kartoms paliekamas sukurtų įrankių pavidalu; sukaupiama tik labai nedidelė praeities darbo dalis. Vartojamosios vertės ir mainomosios vertės dvilypumas gimė iš situacijos, kurioje kiekviena veikla ir jos sukuriamas produktas nustojo būti patiriamas bei vertinamas už tai, kas jis konkrečiai yra – duona ar stiklainis. Nuo tada šis duonos kepalas ir stiklainis ėmė būti vertinami visų pirma dėl galimybės būti mainomi vienas su kitu ir buvo traktuojami remiantis

¹³ Prolis (prolas) – proletaro trumpinys. *Red. past.*

tuo, ką jie turėjo bendra – nepaisant skirtingos prigimties ir paskirties, abu jie gimė iš tos pačios praktikos – abstraktaus darbo, kurį galima suvesti į universalius ir kiekybiškai palyginamus elementus, vidutines žmogaus pastangas, reikalingas duonai ir stiklainiui pagaminti. Veikla buvo paversta darbu. Pinigai tapo kristalizuotu darbu ir ėmė teikti materialią formą produktų bendrytei. Beveik visose visuomenėse darbas yra būdas organizuoti bendrą gyvenimą, o pinigai sujungia tai, kas yra atskirta darbo pasidalijimo.

Darbo laikas išreiškiamas pinigais. Tai skatina klasinį išnaudojimą ir gamtinių nelaimių paaštrėjimą (plačiau apie tai buvo rašyta skyriuje apie iki-kapitalistines krizes). Tai taip pat skatina valstybių, o kartais ir imperijų atsiradimą bei žlugimą, nes plėstis jos gali tik kovodamos tarpusavyje. Kartais viena ar kelios imperijos žlunga, ir tada mainų santykiai tarp civilizuoto (merkantilinio) pasaulio nutrūksta. Toks trūkis gali tęstis ištisus amžius, sudarydamas įspūdį, kad ekonomika regresuoja susitraukdama iki pragyvenimo minimumo.

Tuo laikotarpiu žmonija dar neturėjo sukūrusi produktyvios veiklos struktūros, žmonių darbą paverčiančios nevaisingu ar net pražūtingu išnaudojimu. Kapitalizmo paskirtis – kaupti praeities darbą. Buvo sukurtas ištisas pramonės kompleksas, kuris liudija, kad socialinis žmonių veiklos aspektas yra paverstas instrumentu, negalinčiu sukurti naujo rojaus Žemėje, bet leidžiančiu kuo geriau panaudoti esamus išteklius poreikiams tenkinti.

Šiam pramoniniam kompleksui tapus produktyvios veiklos pamatu, vertės kaip regulatoriaus vaidmuo (šis vertės vaidmuo derėjo laikotarpiu, kai gyvasis darbas buvo pagrindinis produktyvios veiklos veiksnys) praranda bet kokią prasmę – vertė produktyviai veiklai tampa nereikalinga, netgi pražūtinga. Vertė, konkretizuota piniguose visomis įmanomomis jų formomis, išplaukia iš pamatinės darbo savybės – iš energijos (tiek individualios, tiek visuomeninės), kurią kuria ir vartoja darbas. Vertė išlieka būtina tol, kol ši energija nesukuria vieningos produktyvios sistemos visame pasaulyje; pastarąją sukūrus vertė tampa kliuviniu¹⁴.

Komunizmas panaikins visą virtinę tarpininkavimo formų, kurios praeityje buvo reikalingos (nepaisant jų sukeltų kančių) norint sukaupti pakankamai praeities darbo tam, kad žmonėms neberekėtų tokių tarpininkų. Vertė yra vienas iš tokių tarpininkų. Kaip pašalinis elementas, ji tapo nebereikalinga socialinės veiklos derinimui ir skatinimui – tereikia pertvarkyti ir išplėtoti jau sukurtą produktyvią infrastruktūrą. Siekdamas nustatyti, kuriai produktyvios veiklos sričiai teikti pirmenybę, komunizmas lygina įvairias vartojamąsias vertes. Jis nesiekia skirtingų socialinio gyvenimo veiklų sumenkinti iki joms visoms bendros ypatybės (jas siejančio vidutinio darbo laiko). Komunizmo sąlygomis materialinis gyvenimas būtų organizuojamas poreikių konfrontacijos ir

¹⁴ Žr. K. Marso 1857–1758 m. rankraščius: Karl Marx, *The Grundrisse*, Pelican, 1973.

bendradarbiavimo principais; bet tai nereiškia, kad nėra konfliktų ar net smurto prasiveržimo galimybės. Žmonės netaps angelais – kodėl turėtų?

Komunizmas taip pat reiškia politikos pabaigą. Komunizmas nėra nei demokratinis, nei diktatūrinis. Žinoma, jis yra „demokratiškas“, jei šis terminas reiškia, kad visi žmonės yra atsakingi už visą socialinę veiklą. Taip atsitiks ne dėl žmonių noro tvarkyti visuomenę ar siekio vadovautis demokratiniu principu, o dėl to, kad veiklos organizavimu galės užsiimti tik tie, kurie joje dalyvauja. Tačiau, priešingai nei teigia demokratai, tai įmanoma tik komunizme – kai visi gyvenimo elementai yra bendruomenės dalis, kuomet atskira veikla ir izoliuota gamyba yra panaikinta. O tai įmanoma pasiekti tik panaikinus vertės principą. Verslo įmonių tarpusavio mainai atima iš bendruomenės bet kokią galimybę daryti įtaką savo gyvenimui (visų pirma materialiniam). Mainų ir vertės principais grįsti tikslai iš esmės prieštarauja žmonių siekiams – „General Motors“, „Maxima“ ar atominės jėgainės niekada nebus valdomos demokratiškai. Verslo įmonė stengiasi didinti savo vertę ir pripažįsta tik tokią vadovybę, kuri leidžia siekti šio tikslo (kaip tik dėl to kapitalistai tėra kapitalo atstovai). Įmonė vadovauja jos vadovams. Vienintelės sąlygos savioorganizacijai yra įmonės ribų ir prekių santykių, verčiančių kiekvieną individą matyti kitą žmogų tik kaip galimybę užsidirbti gyvenimui, panaikinimas. Valdymo klausimai yra antriniai,

tad būtų absurdiška tikėtis, kad visi paeiliui dalyvaus visuomenės valdyme. Sąskaityba ir administravimas prilygs visiems kitiems užsiėmimams, neteks savo privilegijuoto statuso, ir šia veikla galės užsiimti (arba neužsiimti) bet kas, to panorėjęs.

„Demokratijos sąvoka yra pati sau prieštaraujanti ir melaginga veidmainystė... Mano nuomone, tą patį galima pasakyti apie bet kurią valdymo formą. Politinė laisvė yra farsas ir pati negailestingiausia vergystė; ši apgaulinga laisvė yra pati baisiausia vergovė. Tą patį galima pasakyti ir apie politinę lygybę – būtent todėl privalome sugriauti demokratiją, kaip ir bet kurią kitą valdymo formą. Negalime leisti gyvuoti šiam veidmainiškam tvariniui. Privalome atskleisti jo įgimtą prieštaravimą: įmanoma arba grynoji vergystė atviros tironijos sąlygomis, arba tikra laisvė ir lygybė komunizme.“¹⁵

Individus vienijanti išorinė jėga komunizmo sąlygomis yra nereikalinga. Socialistai utopiniškai to niekada nesuprato. Beveik visoms jų įsivaizduotoms bendruomenėms, nepriklausomai nuo jų privalumų, būtinas labai griežtas planavimas ir kvazitotalitarinė struktūra. Šie socialistai siekė sukurti saitą, kuris atsiranda savaime, kai žmonės susiburia į grupes. Kad išvengtų išnaudojimo ir suirutės, socialistai utopiniškai organizavo socialinę gyvenimą iš anksto. Kiti, remdamiesi

¹⁵ Friedrich Engels, „Progress of Social Reform on the Continent“, *The New Moral World*, 1843 11 04.

anarchistinėmis idėjomis, atmetė tokį autoritarinį valdymą ir pasisakė už visuomenę, esančią nuolatiniame kūrimosi procese. Tačiau problema glūdi kitur: tik aiškiai apibrėžti socialiniai santykiai, grįsti tam tikru materialinės gamybos lygiu, sukuria galimybes ir poreikį atsirasti darnai tarp individų (įskaitant ir konfliktus). Individai gali patenkinti savo poreikius tik automatiškai dalyvaudami grupės veikloje kaip lygiateisiai individai, o ne kaip jos įnagai. Komunizmui nėra reikalo suvienyti tai, kas kažkada buvo atskirta, bet daugiau nėra atskirta.

Tas pats principas galioja ir platesniu ar net universaliu mastu. Valstybės ir tautos, anksčiau būtinos plėtrai, dabar yra tik reakcingos organizacijos, ir jų palaikomos atskirtys tik kliudo vystytis. Žmonija yra vienintelė priimtina dimensija.

Anksčiau fizinio ir protinio pradų, gamtos ir kultūros opozicija, buvo prasminga. Dirbančiojo ir darbą organizuojančiojo atskyrimas leido didinti darbo našumą. Dabartinis išsivystymo lygis leidžia to atsisakyti, kadangi toks padalijimas tapo absurdiška kliūtimi visose profesinio, „kultūrinio“ gyvenimo ir švietimo srityse. Komunizmas panaikina atskirtį tarp fizinio darbo sukaustytų ir kontorose beverčiais paverstų dirbančiųjų.

Tas pats principas taikytinas žmogaus ir jo aplinkos priešpriešai. Ankstesniais laikais žmogus galėjo socializuoti pasaulį tik kovodamas su „gamtos“ viešpatavimu. Dabar žmogus pats kelia grėsmę gamtai. Komunizmas – tai gamtos ir žmogaus susitaikymas.

Komunizmas reiškia ekonomikos, kaip atskiros ir privilegijuotos srities, nuo kurios viskas priklauso, bet kuri nekenčiama ir kurios bijoma, galą. Žmogus kuria ir atnaujina savo gyvenimo sąlygas: nuo pat pirmykštės bendruomenės sunykimo laikų, bet labiausiai – kapitalizmo laikotarpiu. Darbas (veikla, kuria žmogus pritaiko sau aplinką) tapo prievartine veikla, priešpriešinama poilsiui, „tikram“ gyvenimui. Šis etapas istoriniu požiūriu buvo reikalingas, kad būtų sukauptas praeities darbas, leidžiantis panaikinti šią vergovę. Kapitalui valdant, vertę padidinti siekianti gamyba užvaldė visą pasaulį. Tai tapo gamybinių santykių diktatūra, primesta visuomenei. Dalyvaudamas produktyvioje veikloje, žmogus aukoja savo gyvenimą, kad galėtų juo mėgautis *vėliau*; šie malonumai dažniausiai nesusiję su darbu, kuris tėra lėšų gyvenimui šaltinis. Komunizmas panaikina atskirtį tarp gamybinių ir socialinių santykių. Jam nėra izoliuotos veiklos – darbas nepriešpriešinamas žaidimui. Išnyksta prievolė dirbti tą patį fizinį ar protinį darbą visą gyvenimą. Sukauptas darbas apima ir apjungia visą mokslą bei technologijas, todėl tampa galimas tyrinėjimų ir darbo, mąstymo ir veiklos, mokymo ir darbo virsmas viena jungtine veikla. Kai kurias užduotis gali atlikti bet kuris individas, o automatizavimas iš esmės pakeičia produktyvią veiklą. Darbo ir žaidimo supriešinimas yra svetimas komunizmui. Šios ribotos ir dalinės sąvokos priklauso kapitalistiniam pasauliui. Žmonijos prigimtis

yra užsiimti veikla, kuria ji kuria ir atnaujina savo gyvenimo sąlygas (materialines, emocines, kultūrines ir kt.).

Žmonės kolektyviai kuria gyvenimui reikalingas priemones ir jas keičia. Jų neįmanoma gauti iš mašinų; tokiu atveju žmonija būtų lyg vaikas, kuris gauna žaislus, bet nežino, iš kur jie atsirado. Jų kilmė vaikui net nerūpi – žaislai tiesiog yra. Komunizmas nepaverčia darbo nuolatiniu malonumu ar palaima. Gyvenimas – tai pastangos ir malonumas. Netgi poetų veiklai būdingos skausmo akimirkos. Komunizmas gali tik panaikinti atskirtį tarp pastangų ir mėgavimosi, kūrimo ir poilsio, darbo ir žaismės.

Komunizacija

Komunizmas reiškia, kad žmonija savo žinion perima jai priklausančias materialines ir nematerialines gėrybes, neišvengiamai ir iš pagrindų jas transformuodama. Todėl būtina panaikinti įmones kaip atskirus vienetų, taigi ir vertės dėsnį: tačiau ne tam, kad būtų socializuojamas pelnas, o tam, kad prekės būtų paskirstomos tarp pramoninių centrų be vertės tarpininkavimo. Tai nereikia, kad komunizmas perims kapitalizmo paliktą gamybinę sistemą. Problema yra ne atsikratyti „blogąją“ kapitalo pusę (valorizacija) ir išsaugoti „gerąją“ (gamybą). Kaip matėme, vertė ir pelno logika primeta tam tikrą gamybos kryptį, skatina vienus sričių plėtrą ir apleidžia kitas, o produkty-

vumo ir augimo šlovinimas gieda himnus kapitalo didybei.

Kita vertus, komunistinė revoliucija, siekdama iš pagrindų pakeisti gamybą ir panaikinti verslo įmones, yra priversta pasinaudoti gamyba. Tai pagrindinis jos „svertas“, bent jau vienu etapu. Revoliucijos tikslas yra ne užimti gamyklas ir jas valdyti, o išeiti iš jų, susieti gamyklas tarpusavyje be mainų tarpininkavimo – tai sužlugdys jas kaip verslo įmones. Beveik savaiminė tokio judėjimo pasekmė – miesto bei kaimo priešpriešos ir pramonės bei kitų veiklų atskirties mažinimas. Dabar pramonė sustabarėjusi ir slopina kitas sritis.

Kapitalo tikslas – kaupti vertę, o vertė yra įtvirtinama sukaupto praeities darbo forma. Kauptimas ir gamyba tampa savitiksle veikla. Viskas pajungiamas joms – kapitalas maitina savo investicijas žmonių darbu. Tuo pačiu metu jis plečia neproduktyvų darbą, kaip minėta ankstesniuose skyriuose. Komunistinė revoliucija – tai sukilimas prieš šį absurdą. Ji taip pat reiškia *atkaupimą* – tačiau ne tam, kad būtų grįžta prie seniai prarasto gyvenimo būdo, o tam, kad būtų galima viską sustatyti į savo vietas, nes iki šiol žmogus buvo aukojamas ant investicijų aukuro, o dabar randasi galimybė pasukti priešinga linkme. Komunizmas nusistatęs prieš produktyvizmą ir ekologiškos plėtros iliuziją dabartinės ekonominės sistemos sąlygomis. „Nulinis augimas“ – tai irgi augimas. Oficialieji ekologijos atstovai niekada nekritikuoja vertės matavimu grįstos ekonomikos, jie

tiesiog išmintingai siekia suvaldyti pinigų veikiamus srautus.

Komunizmas nėra racionalesnis, veiksmingesnis, šiuolaikiškesnis ir nelygybę mažinantis kapitalizmo tęsinys. Jis ne perima senus materialinius pamatus, o juos išardo.

Komunizmas nėra priemonių rinkinys, kurį būtų galima panaudoti užėmus valdžią. Tai jau esamas judėjimas, atsiradęs ne kaip gamybinės veiklos būdas (kapitalistinėje visuomenėje negali egzistuoti komunistinė sala), o kaip tendencija, kylanti iš realių poreikių. Komunizmas net nežino, kas yra vertė. Nėra jokio tikslo suburti didelę grupę žmonių, kuri vieną gražią dieną imtųsi griauti vertę ir pelną. Visi ankstesni revoliuciniai judėjimai įstengdavo sustabdyti visuomenę, o paskui laukdavo, kas iš to išeis. *Komunizacijos* tikslas, priešingai, yra platinti prekes nenaudojant pinigų, atverti vartus, skiriančius gamyklas nuo kaimyninių apylinkių, uždaryti tas gamyklas, kuriose susvetimėjimą skatinančių darbo procesų neįmanoma pagerinti techninėmis priemonėmis, atsisakyti mokyklų kaip specializuotų įstaigų, atskiriančių mokymą nuo veiklos maždaug penkiolikai metų, nugriauti sienas, verčiančias žmones įsikalinti trijų kambarių šeimyniniuose būstuose, trumpai tariant – panaikinti visas perskyras.

Komunistinės revoliucijos mechanizmas – tai nuolat vykstančios kovos. Jų rezultatas – metas, kuomet pati visuomenė priverčia visus individus

kurti naujus socialinius santykius, nes jiems nelieka jokios kitos perspektyvos. Jei atrodo, kad šiuo metu daugelis socialinio pasipriešinimo kovų išsikvepia nieko nepasiekusios, taip yra todėl, kad vienintelė įmanoma jų tąsa yra komunizmas, nepriklausomai nuo to, ką galvoja jose dalyvaujantieji. Netgi kai dirbantieji tiesiog kelia tam tikrus reikalavimus, jie dažnai atsiduria tokioje padėtyje, iš kurios vienintelė išeitis yra smurtinis susidūrimas su valstybe ir dažnomis jos pagalbinkėmis – profesinėmis sąjungomis. Tokiu atveju ginkluota kova ir sukilimas reiškia socialinės programos pritaikymą ir pasinaudojimą ekonomika kaip ginklu (plačiau apie tai kalbėta skyriuje apie proletariatą). Karinis aspektas, kad ir koks svarbus jis būtų, priklauso nuo socialinio kovos turinio. Kad nugalėtų priešus karinėje plotmėje, proletariatas (nepriklausomai nuo jo sąmoningumo) transformuoja visuomenę komunizmo link.

„Šiuolaikinė strategija reiškia buržuazijos ir valstiečių emancipaciją, ji yra karinė šios emancipacijos išraiška. Proletariato emancipacija taip pat turės specifinę karinę išraišką ir naują karo strategiją. Tai akivaizdu. Mes netgi galime analizuoti šią strategiją iš materialių proletariato sąlygų požiūrio taško.“¹⁶

Ligšiolinės kovos dar nebuvo pasiekusios etapo, kuriame jų kariniai veiksmai būtų paskatinę naujos visuomenės (sukūrimo) būtinybę.

¹⁶ Friedrich Engels, „Conditions and Prospects of a War of the Holy Alliance against a Revolutionary France in 1852“.

Vieno svarbiausių socialinių konfliktų metu – 1919–1921 m. Vokietijoje – proletariatas, nepaisant pilietinio karo smurto, nepasiekė šio etapo. Vis dėlto šiose kovose ruseno komunistinės idėjos, kurios kitu atveju būtų buvusios beprasmės. Buržuazijai pavyko pasinaudoti ekonomika savo interesams apginti, pavyzdžiui, suskaldžius dirbančiųjų klasę pasitelkus bedarbių. Proletariatas negalėjo panaudoti ekonomikos kaip ginklo, todėl kovojo daugiausiai karinėmis priemonėmis. 1920-aisiais Rūro regione jis netgi subūrė Raudonąją armiją, tačiau niekada nepasinaudojo ginklu, kurį proletariatui suteikia jo socialinis vaidmuo.

Dar vieną pavyzdį rasime kitame kontekste – kai kurios JAV vykusios riaušės paskatino socialinę transformaciją, tačiau tik prekių, o ne paties kapitalo lygmeniu. Jas sukėlė žmonės buvo proletarai bet daugeliu atvejų neturėjo galimybės pasinaudoti gamybos „svertu“, nes buvo nuo jos atskirti. Jie gyveno atskirti nuo gamyklų. O komunistinė revoliucija reiškia veiksmus žmonės viduje, siekiančius ją sugriauti. JAV vykę maištai neperžengė vartojimo ir paskirstymo problematikos ribų¹⁷. Komunizmas negali plėstis, jei nėra atakuojama problemos šerdis – gamyba, t. y. centras, kuriame kuriama pridėdama vertė. Tačiau jis naudoja šį „svertą“ tik tam, kad jį sunaikintų.

Tie, kurie neturi jokių resursų, pradeda revoliuciją, nes yra priversti kurti socialinius santy-

kus už esamos visuomenės ribų. Tai reiškia, kad visuomenėje subrendo krizė, kuri gali būti visai nepanaši į 1929-ųjų krizę, kai sustojo beveik visa ekonomika. Jei susijungtų įvairūs už samdomojo darbo panaikinimą kovojantys elementai, visuomenė atsidurtų tokioje sumaištyje, kad nebepajėgtų toliau skaldyti šių kovų. Komunistinė revoliucija nėra nei šiuolaikinių judėjimų visuma, nei jų transformacija „pažangių lyderių“ intervencijos dėka. Žinoma, ji gali vykti tik pasauliniu mastu ir pirmiausia – keliose išsivysčiusiose šalyse.

Pagrindinis dalykas nėra valdžios paėmimas į dirbančiųjų rankas. Būtų absurdiška agituoti už šiuolaikinės dirbančiųjų klasės diktatūros įgyvendinimą. Dabartinėje situacijoje dirbantieji yra nepajėgūs nieko valdyti, jie yra tik valorizacijos mechanizmo sraigteliai, pavergti kapitalo diktatūros. Vienintelė įmanoma esamos dirbančiųjų klasės diktatūra – tai jų atstovų (profesinių sąjungų ir „darbo žmonių“ partijų vadovų) diktatūra. Būtent tai ir vyksta „socialistinėse“ šalyse, o demokratinės kairės tikslas – tokią sistemą įgyvendinti likusioje pasaulio dalyje.

Svarbus, nors ir ne esminis revoliucijos veiksnys yra organizacija. Visos „dirbančiųjų vyriausybės“ ar „dirbančiųjų valdžios“ teorijos tėra alternatyvūs kapitalo krizės sprendimo būdai. Revoliucija visų pirma reiškia visuomenės transformaciją – naujų žmonių tarpusavio santykių ir naujo jų santykio su pragyvenimo priemonėmis kūrimą. Organizacinės bei „lyderių“ problemos yra antrinės,

¹⁷ Žr. Situacionistų Internacionalo *The Rise and Fall of the Spectacular Commodity-Economy*, 1965.

priklausomos nuo revoliucijos pasiekimų. Tai pasakytina ir apie komunistinės revoliucijos pradžią, ir apie jos sukurtos visuomenės veiksmus. Revoliucija nekils nei tada, kai 51 % dirbančiųjų taps revoliucingai nusiteikę, nei tada, kai bus sukurtas sprendimų priėmimo aparatas. Būtent valdymo ir vadovavimo problemos nuolat yra kapitalizmo dėmesio centre. Komunistinės revoliucijos organizacinė struktūra, kaip ir bet kurio socialinio judėjimo atveju, priklauso nuo jos turinio.

XIX a. ir net Pirmojo pasaulinio karo metais materialinės komunizmo sąlygos turėjo būti sukurtos bent jau kai kuriose šalyse (Prancūzijoje, Italijoje, Rusijoje). Komunistinė revoliucija pirmiausia būtų turėjusi sustiprinti gamybinius pajėgumus, priversti smulkiają buržuaziją dirbti, įtraukti kuo daugiau žmonių į pramoninį darbą pagal taisyklę „Nedirbi – nevalgai“ (žinoma, ji taikytina tik galintiems dirbti). Tačiau revoliucija negimė, o jos citadelė Vokietijoje buvo sutriuškinta. Nuo to laiko jos uždavinius ėmėsi įgyvendinti vis auganti kapitalistinė ekonomika. Dabar jau radosi materialiniai komunizmo pamatai. Neproduktyvių dirbančiųjų nebereikia siųsti į gamyklas; dabartinis uždavinys yra pakloti pamatus kitokiai „pramonei“, nė kiek nepanašiai į esamą. Daugelį gamyklų teks uždaryti. Negali būti jokių kalbų apie priverstinį darbą, nes mūsų siekis – panaikinti darbą kaip nuo likusių gyvenimo sričių atskirtą veiklą. Būtų beprasmiška atsakyti šiukšlių surinkėjo darbo (kurį kai kurie žmonės dirba ilgus me-

tus) nepakeitus paties šiukšlių tvarkymo proceso bei logikos.

Nepakankamai išsivysčiusioms šalims (pasenusi, tačiau adekvati sąvoka) nereikės pereiti industrializacijos etapo. Daugelyje Azijos, Afrikos ir Lotynų Amerikos šalių kapitalas engia dirbančiuosius, tačiau jų dar nepajungė „realiam“ dominavimui. Ten vis dar gajos senosios bendruomeninio gyvenimo formos. Komunizmas daugelį jų atgaivintų (taip Marxas galvojo apie Rusijos valstiečių komunas) pasinaudodamas kai kuriais „vakarietiškomis“ technologijomis neįprastu būdu. Daugeliu atveju *komunizuoti* šiuos regionus būtų net lengviau nei milžiniškus prie automobilių prisitaikiusius ir nuo televizoriaus ekranų priklausomus metropolius. Kitaip tariant, į *atkaupimo* procesą teks įsijungti visam pasauliui.

Valstybės ir kaip jų atsikratyti

Valstybė kilo iš žmonių nesugebėjimo tvarkyti savo gyvenimo. Ji yra suskaldytųjų vienybė – simbolinė ir materiali. Proletarams perimant pragyvenimo priemones į savo rankas, ši tarpininkavimo struktūra palaipsniui praranda savo prasmę, tačiau jos sunaikinimas nėra automatinis procesas, ir ji palaipsniui neišnyks net ir plečiantis nemarkantilinei sferai. Centrinės vyriausybės mašinerijos tąsa gali netgi susilpninti tokios sferos lauką, kaip nutiko Ispanijoje 1936–1937 metais. Jokia valstybinė struktūra nenunyks savaime.

Komunizacija yra daugiau nei vien tiesioginių pavienių veiksmų priedėlis. Kapitalą sužlugdys masinė ardomoji veikla žmonėms perimant santykius su pasauliu į savo rankas. Tačiau mes nepasieksime apčiuopiamų rezultatų, jei paliksime valstybei nors dalį galių. Visuomenė nėra tik kapiliarinis raizginys – jos santykiai sutelkti jėgos, siekiančios išlaikyti šią visuomenę. Kapitalizmui paranku leisti mums keisti savo būvį lokaliajoje aplinkoje, o pačiam tuo pačiu metu plėstis pasauliniu mastu. Valstybę kaip centrinę jėgą reikia sunaikinti prieš centrinius prievartos instrumentus (policiją, armiją, privačias „saugos“ įmones) nukreiptais veiksmais, o jos galią panaikinti visuose užkampiuose. Komunistinis judėjimas yra antipolitinis, o ne apolitinis¹⁸.

18 Marxas (ypač 1844-ųjų straipsnyje „The King of Prussia and Social Reform“ ir kituose ankstyvuose veikaluose) išvystė politikos kritiką ir priešpastatė „politinę“ revoliuciją „socialinei“ revoliucijai. Pirmoji pertvarko sąitus tarp žmonių ir jų grupių be-veik neliesdama jų veiklos, o antrosios veikimo laukas yra žmonių pragyvenimo priemonių reprodukcija, jų gyvenimo būdas, realios gyvenimo sąlygos, o tai tuo pačiu metu transformuoja jų tarpusavio santykius.

Vienas pirmųjų maištingų veiksmų yra nepaklusimas kontrolei „iš viršaus“ – mokytojui, viršininkui, policininkui, socialiniam darbuotojui, profesinių sąjungų vadovui, parlamentarui... Tada įsikiša politika, visus siekius bei troškimus įspraudžianti į galios problemos rėmus – galia suteikiama partijai arba padalijama visiems. Tačiau tai, ko mums trūksta, yra galia kurti savo pačių gyvenimus. Tik politiškai angažuotas protas sako, kad revoliucija – tai visų pirma valdžios perėmimo ir / ar perdalijimo klausimas.

Komunizmas kaip šiuolaikinis socialinis judėjimas

Komunizmas – tai ne tik ateityje, „po revoliucijos“ gyvuosianti socialinė sistema ir gamybos būdas, komunistinė revoliucija – tai dviejų pasaulių susidūrimas:

1) vienoje pusėje yra visi atstumtieji – žmonės, iš kurių atimta galimybė patirti tikrą pasitenkinimą, kurių gyvybei kartais gresia pavojus ir kuriuos, nepaisant to, jungia poreikis bendrauti, veikti ir gyventi,

2) kita pusė – tai visą pasaulį aprėpianti socializuota ekonomika, kuri yra vientisa techniniu lygmeniu, tačiau padalyta į gamybos vienetus, priverstus varžytis tarpusavyje tam, kad būtų įgyvendinta vertės logika, kuri juos vienija ir yra pasiryžusi sunaikinti bet ką, kad užtikrintų savo išlikimą.

Prekių ir vertės sistema, sudaranti šiuolaikinių gamybinių santykių struktūros pamatą, gyvena savo pačios gyvenimą; ilgainiui ji išsivystė į savarankišką abstrakčią jėgą, kuriai paklūsta realių poreikių pasaulis. Komunistinė revoliucija – šios priklausomybės sunaikinimas. Komunizmas kovoja su šiuo nuolankumu ir tai darė nuo pat kapitalizmo pradžios, nors ir neturėjo jokių galimybių laimėti.

Senovėje žmonija galvojo, kad jos idėjoms bei pasaulėvokai pradžią suteikė išorinė jėga ir kad žmogiška prigimtis atsirado ne iš žmonių

tarpusavio santykių, o iš jų ryšio su pradų (dievu), esančiu už tikrovės ribų, o žmonės tėra tik jo kūriniai. Panašiai ir su žmoniją supančiu pasauliu – stengdamiesi jį įsavinti ir prie jo prisitaikyti, žmonės visų pirma buvo priversti sukurti materialųjį pasaulį – gamybinių jėgų sistemą, ekonomiką, juos gniuždantį ir valdantį daiktų pasaulį, ir tik tuomet galėjo pereiti prie žmoniją supančios aplinkos įsavinimo, pritaikymo ir keitimo, priklausomai nuo jos poreikių.

Komunistinė revoliucija pratęsia šiuolaikinius socialinius judėjimus ir kartu juos pranoksta. Diskusijos apie komunizmą dažniausiai prasideda nuo klaidingo išeities taško: pradedama svarstyti, ką žmonės veiks *po revoliucijos*. Neatrandamas ryšys tarp komunizmo ir veiksmų bei procesų, vykstančių diskusijos metu. Tarsi būtų esminė atskirtis: pradžioje – revoliucija, o paskui – komunizmas. Iš tiesų komunizmas yra tęsinys realių dabartinių poreikių, kurie niekur neveda ir negali būti patenkinti, nes dabartinė situacija to neleidžia. Šiandien susiduriame su įvairiais komunistiniais veiksmais ir nuostatomis, išreiškiančiomis ne tik esamo pasaulio atmetimą, bet ir – svarbiausia – pastangas kurti naują pasaulį. Tol, kol šių pastangų nelydi sėkmė, žmonės yra linkę matyti tik jų ribas, jų kryptį, o ne galimą tęsinį. „Radikalios“ grupės (žr. ankstesnę paaiškinimą) kaip tik ir siekia pateikti šias ribas kaip judėjimo tikslą ir tokiu būdu jas įtvirtinti. Atsisakymu dirbti konvejerinį darbą ar tuščias patalpas apgyvendinančių žmo-

nių (*skvoterių*) kovomis komunistinė perspektyva pasireiškia kaip pastangos kurti „kažką kita“ – ne siekiant tiesiog atmesti šiuolaikinį pasaulį (hipių atveju), o panaudojant ir pertvarkant tai, kas pagaminama ir iššvaistoma. Šių konfliktų metu žmonės spontaniškai siekia pasisavinti prekes nepaklusdami mainų logikai; taigi jų santykis su tomis prekėmis grįstas vartojamąja verte. Šių žmonių santykis su tais objektais ir tarpusavio santykiai, sukuriama tokiems veiksams atlikti, yra subversyvūs (griaunamieji kapitalizmo sistemos atžvilgiu). Žmonės tokių įvykių metu netgi pasikeičia patys. Nuo šių veiksmų neatsiejamas siekis atrasti „kažką kita“ yra tik kaip galimybė, nepaisant to, ką apie tai mano ir ko nori jų organizatoriai ir juose dalyvaujantys bei juos teorizuojantys radikalai. Tokie judėjimai bus priversti sąmoningai suvokti savo veiksmus, suprasti, ką jie daro, tam, kad tai darytų geriau.

Tie, kurie jaučia komunizmo poreikį ir apie jį diskutuoja, negali kištis į šias kovas ir pamokslauti apie komunizmą ar siūlyti šiuos ribotus veiksmus nukreipti „tikrosios“ komunistinės veiklos linkme. Reikia ne šūkių, o šių kovų aplinkybių ir metodų aiškinimo. Tereikia tik parodyti, ką tie veiksmai paskatins padaryti juos atliekančius žmones.